

HÖGSKOLAN
DALARNA

Kampen om kristendomsundervisningen i folkskolan

En studie av debatten om kristendomsundervisningen i *Svensk Läraretidning* under 1880- och 1910-talet.

Jag medger att texten får publiceras på nätet, open access.

Termin: Vt -18
Författare: Emma Hellström
Handledare: Urban Claesson
Medbedömare:
Examinator: Torsten Hylén
Ämne: Religionsvetenskap
Kurs: Religionsvetenskap III, RK2027
Poäng: 7,5

Högskolan Dalarna
791 88 Falun
Sweden

Abstract

Syftet med denna undersökning är att jämföra *Svensk Läraretidnings* tankar och idéer om kristendomens roll i folkskolan under 1880-talet samt 1910-talet. Till syftet formulerades följande frågeställningar;

- Framträder konkurrerande nyanser och uppfattningar av kristendomen under de olika tidsperioderna?
- Vilka argument anfördes för kristendomens roll i undervisningen? Hur ville man att den skulle utformas under de olika perioderna? Vilka likheter och skillnader framträder?
- Hur förhöll sig 1919 års utbildningsplan till debatterna i *Svensk Läraretidning*?

Undersökningen behandlar *Svensk Läraretidning* från åren 1882-1889 samt 1910-1919. Materialet har granskats enligt en kvalitativ textanalys. Denna undersökning synliggör, med hjälp av den kritik som riktas mot sekulariseringsteorin, olika konfessionaliteter av kristendomen och hur dessa stred om tolkningsföreträde för att få representera den nationella synen på kristendom.

I resultatdelen presenteras svaret på de olika frågeställningarna och dessa diskuteras sedan i den efterföljande diskussionsdelen. Studien synliggör olika konkurrerande uppfattningar om hur kristendomsundervisningen i folkskolan borde organiseras. Vissa menade att den skulle var konfessionell, medan andra hävdade att den borde ha en icke-konfessionell och objektiv prägel. Detta debatterades i förhållande till religionsfrihet, åskådlighet samt det ökade kravet på medborgerlig/nationell fostran. Det framkommer tydligt, trots den massiva kritiken mot kristendomsundervisningen som bland annat anklagades att vara för abstrakt och själsdödande, att folkskollärarna ansåg att det var ett viktigt identitetsskapande ämne. Därför strävade de efter att omforma det i förhållande till det nya samhällets spelregler.

Nyckelord: *Svensk Läraretidning*, kristendomsundervisning, sekularisering, katekes, konfessionell/ icke-konfessionell undervisning, åskådlighet, medborgerlig fostran, moralisk och realistisk läroplanskod.

Innehåll

Abstract	2
Innehåll	3
1 Inledning	5
1.1 Syfte och frågeställningar	6
1.2 Disposition	6
1.3 Avgränsningar	6
1.4 Teoretiskt ramverk	7
1.4.1 Kritik mot sekulariseringsteorin	7
1.4.2 Djävulskampanjen	8
2 Metod och Material	9
2.1 Metod och tillvägagångssätt	9
2.2 Metoddiskussion	10
2.2.1 Validitet och Reliabilitet	10
2.3 Material	10
2.3 Källkritiska överväganden	11
3 Bakgrund och Tidigare forskning	12
3.1 Lärarföreningarna och deras tidningsverksamhet	12
3.2 Förklaringar till folkskolans framväxt	13
3.3 Forskning som gjorts i anslutning till debatten om religionsundervisningen	14
3.4 Forskning som anknyter till den framväxande reformpedagogiken	19
3.5 Forskning med anknytning till Svensk Läraretidning	20
4.4 Sammanfattning av tidigare forskning	21
4 Undersökning av Svensk Läraretidning	22
4.1 Framträder konkurrerande nyanser och uppfattningar av kristendomen under de olika tidsperioderna?	22
4.1.1 Undersökningens teman	23
5 Svensk Läraretidning 1882 -1889	24
5.1 Vilka argument anfördes för kristendomens roll i undervisningen mellan 1882 och 1889? Hur ville man att undervisningen skulle utformas under dessa perioder?	24
5.1.1 En moderniserad katekesundervisning	24
5.1.2 Berättelsens religion	25
5.1.3 En objektiv konfessionslös religionsundervisning kontra en konfessionell kristendomsundervisning	26
5.2 Sammanfattning av delstudien 1882-1889	27
6 Svensk Läraretidning 1910-1919	27

6.1 Vilka argument anfördes för kristendomens roll i undervisningen mellan 1910 och 1919? Hur ville man att undervisningen skulle utformas under dessa tidsperioder?	27
6.1.1 En moderniserad katekesundervisning	28
6.1.2 Berättelsens religion.....	28
6.1.3 En objektiv och konfessionslös undervisning kontra en konfessionell undervisning	29
6.2 Sammanfattning av delstudien 1910-1919.	32
6.3 Slutresultatet 1919 års utbildningsplan – vilken av de olika kristendomarna fick tolkningsföreträdare?	33
7 Avslutande Diskussion	34
7.1 Framträder konkurrerande nyanser och uppfattningar av kristendomen under de olika tidsperioderna?	34
7.2 Vilka argument anfördes för kristendomens roll i undervisningen under de olika tidsperioderna? Hur ville man att undervisningen skulle utformas under dessa tidsperioder? Vilka skillnader och likheter och skillnader framträder?	37
7.3 Vilket genomslag fick lärarnas argumentation i 1919 års undervisningsplan?	39
7.4 Slutsats	39
7.4 Vidare forskning	40
8 Sammanfattning	41
9 Käll- och Litteraturförteckning	42
9.1 Tryckta källor	42
9.2 Litteratur.....	42

1 Inledning

”Frågan om en förbättrad religionsundervisning i folkskolan är nära nog lika gammal som folkskolan själv och har ständigt varit aktuell.”¹ Detta menade en folkskollärare i en debattartikel publicerad i *Svensk Läraretidning* år 1915 och debatten ter sig vara aktuell även i dagens samhälle. Idag liksom i början av förra seklet kretsar mycket av diskussionerna kring religionsundervisningens direkta och indirekta konfessionella prägel. Idag är majoriteten kritisk mot en konfessionell undervisning, medan lärarna i slutet av 1800-talet och början på 1900-talet oftast argumenterade för en konfessionell undervisning. Förr betonade man vikten av att belysa kristendomen ur ett historiskt perspektiv. Idag menar många att detta historiska perspektiv går till överdrift och att man har blivit sämre på att visa vad religion betyder för människor idag. Detta har lett till att dagens religionsundervisning ofta kritiserats för att vara gammalmodig och exkluderande.²

I ett historiskt perspektiv så är det ofta just religionsundervisningen som skapat mest debatt av skolfrågorna. Detta gällde inte minst i slutet på 1800-talet och början på 1900-talet, då kyrkans inflytande över skola och samhälle alltmer började ifrågasättas. Folkskolans undervisning i kristendomskunskap bestod av två ämnen; katekes och biblisk historia, där katekesen var dominerande under så gott som hela 1800-talet. Undervisningen i katekesen hade en tydlig konfessionell prägel och fokuserades kring utantilläsning, vilket kom att möta allt starkare kritik från folkskollärarna mot slutet av 1800-talet. Lärarkåren började vid denna tidpunkt att argumentera för en reform av kristendomsämnet, som man ansåg måste göras mer levande, åskådligt och framförallt vara anpassat efter elevernas utvecklingsnivå. Vissa gick till och med så långt och hävdade att kristendomsämnet borde försvinna från skolundervisningen, eller åtminstone vara konfessionslöst. Ofta relaterades debatterna till den växande kontroversen om kristendomsundervisningens förhållande till religions- och samvetsfriheten.³

Flera intressegrupper gjorde anspråk på att äga tolkningsföreträde vad gäller att representera den ”sanna” synen på kristendomen. Även uttalat sekulära grupper, som den under 1880-talet framväxande socialdemokratiska rörelsen, ansåg sig ha den ”rätta” synen på hur kristendomsundervisningen skulle organiseras i folkskolan. Andra som gav sig in i debatten var frikyrkosamfundet, vilka framförallt riktade en skarp kritik mot katekesläsningen, som de ansåg vara oförenlig med deras tolkning av kristendomen. Den kanske mest uppenbara striden stod mellan Sveriges Allmänna Folkskolläraryörening (SAF), vars tidningsorgan - *Svensk Läraretidning* - denna studie fokuseras kring, och Svenska Folkskolans Vänner (SFV). SFV stödde katekesundervisningen och önskade endast en ny lärobok i katekes. SAF argumenterade för kristendomsundervisningens pedagogisering och var i vissa avseenden ganska radikalt. I offentligheten framkom alltså många konkurrerande uppfattningar kring hur kristendomen skulle omsättas i undervisningen, för att passa det nya samhällets spelregler, och därmed bidra till att skapa en nationell kristendom.⁴

¹ Svensk Läraretidning (1915).

² Sörensen (1942) *Svenska folkskolans historia del III 1860-1900*, Skolvärlden (2016): ”Religionsundervisningen får hård kritik” <http://skolvärlden.se/artiklar/lararen-om-kritiken-ofta-en-knepig-jargong>

³ Tegborg (1969) *Folkskolans sekularisering 1895-1909*, s 209-213, Evertsson (2012) *Folkskoleinspektionen och moderniseringen av folkskolan i Sverige 1860-1910*, s 630-639.

⁴ Tegborg (1969), s 209-215.

1.1 Syfte och frågeställningar

Syftet med uppsatsen är att jämföra *Svensk Läraretidnings* tankar och idéer om kristendomens roll i folkskolan under 1880-talet samt 1910-talet. För att besvara syftet har följande frågeställningar formulerats;

- Framträder konkurrerande nyanser och uppfattningar av kristendomen under de olika tidsperioderna?
- Vilka argument anfördes för kristendomens roll i undervisningen? Hur ville man att den skulle utformas under de olika perioderna? Vilka likheter och skillnader framträder?
- Hur förhöll sig 1919 års undervisningsplan till debatterna i *Svensk Läraretidning*?

Denna undersökning har relevans dels för att man får inblick i vilka argument lärarna anförde under 1880-talet och 1910-talet om kristendomens roll i folkskolan, och dels för hur man ansåg att undervisningen i kristendomskunskap borde organiseras. Studien är även av intresse för att den utgår från ett konfliktperspektiv, jag synliggör olika uppfattningar av kristendomen och hur man ansåg att den bäst skulle skapa en slags medborgarfostran. Studien är också berättigad utifrån ett pedagogiskt jämförelseperspektiv mellan det sena 1800-talet och början av 1910-talet med diskussionen om religionsundervisningen idag.

1.2 Disposition

Inledningsvis kommer undersökningens avgränsningar och teoretiska ramverk att presenteras, Därefter ges en presentation av metod och tillvägagångssätt. I nästkommande del diskuteras källmaterialet. Följande kapitel presenterar en kort bakgrund av folkskollärarens tidningsverksamhet samt tidigare forskning. Denna ger en inblick i vilken kontext folkskolan växte fram i och hur debatten rörande kristendomsundervisningen kontra folkskolans sekularisering har sett ut. Resultatdelen är sedan kronologiskt strukturerad efter undersökningens frågeställningar. Den avslutande diskussionen avser att sätta undersökningens resultat i relation till det teoretiska ramverket samt till tidigare forskning.

1.3 Avgränsningar

Motivet för studiens tidsavgränsning ligger dels i källäget, och dels i den historiska utvecklingen i samhället i stort, där nationalismen som ideologi fick ett allt större inflytande på samhället och slog igenom just under mina undersökningsperioder. Att jag endast valt att studera *Svensk Läraretidning* som utgavs på uppdrag av SAF, när även deras antagonistiska part SFV hade ett eget tidningsorgan *Svenska Folkskolans Vän*, beror på att jag framförallt vill synliggöra konkurrerande uppfattningar inom SAF. Att startpunkten för undersökningen har förlagts till 1882, beror framförallt på att *Svensk Läraretidning* utkom med sitt första nummer i december 1881 och därefter gavs ut veckovis fram till 1933, då det skedde ett namnbyte. I slutet av 1800-talet började även reformpedagogiska idéer få ett allt större genomslag i samhället. Därför är det relevant att undersöka om dessa idéer fick något genomslag i folkskollärarens argumentation kring kristendomsundervisningen. Att undersökningen avslutas 1919 beror på att den nya undervisningsplanen då trädde i kraft, vilket innebar stora förändringar för kristendomsundervisningen. Därför är det intressant att studera hur folkskollärarens argumentation påverkade utformningen av 1919 års undervisningsplan. Avgränsningen kan också förklaras utifrån ett sekulariseringsperspektiv. Mycket av den tidigare forskning som gjorts kring folkskolan hävdar att folkskolan och samhället i stort

började sekulariseras vid slutet av 1800-talet och i början av 1900-talet, på grund av industrialisering och urbanisering. Detta vill jag med denna undersökning försöka problematisera. Jag anser att det i grunden inte handlade om sekularisering, utan snarare om hur man önskade omforma kristendomen till en modern värld, en nationell kristendom.

1.4 Teoretiskt ramverk

Studien utgår ifrån två teorier. Den första, presenterad i Daniel Alvungers avhandling från 2006, riktar kritik mot den traditionella sekulariseringsteorin.⁵ Denna teori kan även relateras till Sven Thidevalls avhandling från 2016 som berör ”Djävulskampanjen” i *Dagens Nyheter* från 1909, i vilken han diskuterar striden om samhällsreligionen.⁶ I min uppsats vill jag – med hjälp av framförallt Daniel Alvunger – problematisera den så kallade sekulariseringsteorin, det vill säga uppfattningen att samhället under denna tid separerade kristendomen från staten och centrala samhällsinstitutioner t.ex. skolan. Jag vill i min undersökning visa att kristendomen alltså hade en mycket viktig roll, men att det mer handlade om att modernisera dess inflytande.

1.4.1 Kritik mot sekulariseringsteorin

Daniel Alvunger menar att det råder viss enighet inom religionssociologisk och historisk forskning om att sekularisering är ett centralt inslag i västvärldens modernisering. Emellertid finns det delade meningar om hur sekulariseringen bör förstås samt hur dess konsekvenser påverkar religionernas och de religiösa samfundens roll i samhället, samt de enskilda individernas trosuppfattningar. Den traditionella uppfattningen i forskningen benämner Alvunger som den ortodoxa sekulariseringsmodellen, vilken hävdar att västvärldens sekularisering inleddes med den protestantiska reformationen. Genom att reformatörerna tog avstånd från kyrkans normativa traditionsprincip och istället upphöjde bibeln till tolkningsnorm banade man väg för den kristna religionens individualisering, pluralisering och fragmentering. Vetenskapens stora genomslagskraft gjorde att religionens hitintills dominerande position försvagades. Det moderna samhällets framväxt började separera religionen och religiösa institutioner från stat, ekonomi och vetenskap, det skedde en så kallad strukturell och funktionell differentiering. Att religionen i allt högre utsträckning blev en fråga om valfrihet fick till följd att den religiösa sfären i samhället specialiserades och sönderdelades.⁷

Denna traditionella förklaringsmodell av sekulariseringen har på senare år fått utstå allt skarpare kritik. Kritikerna menar att den traditionella synen är alldeles för linjär och oreflekterad. Inom den nyare forskningen diskuteras i högre utsträckning begrepp som avkristnande, återkristnande och sakralisering. Det sker med andra ord en omvärdering och omprövning av religionernas och de kyrkliga institutionernas betydelse i det moderna samhället och man ifrågasätter därmed de empiriska beläggen för att sekulariseringen är direkt kopplad till industrialisering och urbanisering. Istället hävdar man att kyrkor och trossamfund inte nödvändigtvis marginaliserades, utan de kunde anpassa sig och på så sätt bevara och till och med stärka sin ställning. En av de stora pionjerna inom detta område, Hugh McLeod, menar att den ökade toleransen i Västeuropa från slutet av 1700-talet primärt inte banade väg för sekularisering, utan för kristen pluralism. Detta styrker han genom att

⁵ Alvunger (2006) *Nytt vin i gamla läglar. Socialdemokratisk kyrkopolitik under perioden 1944-1973*.

⁶ Thidevall (2016) *Kampen om samhällsreligionen. Dagens Nyheter's djävulskampanj 1909*.

⁷ Alvunger (2006), s 21-36.

synliggöra att samhällsutvecklingen kännetecknades av en ökande mångfald och konkurrens mellan både religiösa och sekulära rörelser. Istället för sekularisering borde man, enligt McLeod, tala om en religiös förändring som innefattar såväl avkristnande som återkristnande.⁸

Inom nationalismforskning är en allmän uppfattning att religionens funktion som identitetsfaktor försvagades i och med framväxten av nationalstaten under 1800-talet. Alvunger menar istället att religion, nationalism och politiska ideologier funktionellt sett har flera likheter. De fungerar som meningsskapande och tolkande, styr tanke- och handlingsmönster och upprättar gemenskap mellan individer. Utifrån detta menar Alvunger att det kan förekomma ett samspel mellan dessa identitetskategorier inom ramen för föreställningar om nationens/folkets utvaldhed och självvärdigande.⁹ Vidare hävdar Alvunger att syntesen mellan ett bibliskt språk och sekulära värderingar kan bäras upp av både hängivna kristna och av icke-troende. Nyare forskning gör det gällande att det är först under 1960-talet som man på allvar kan börja tala om en radikal sekulariseringsprocess i de västeuropeiska samhällena. McLeod identifierar ett samband mellan avkristning, ökande religiös mångfald, religiös individualisering och vad som kan kallas för en avkonfessionalisering av den nationella identiteten. Medan katolicismen huvudsakligen var enhetlig, så var protestantismen splittrad i många olika riktningar. Man kan därför tala om en pluralistisk konfessionalisering, dvs. en pluralism inom ramen för en konfessionalisering av ett kyrkligt system. Anders Jarlert påpekar att denna konfessionalisering skedde parallellt med det lutherska enhetssamhällets uppluckring. Väckelserörelsernas etablering under 1800-talets mitt skapade en kyrklig konkurrenssituation, vilket bland annat synliggjordes i 1860 års dissenterlag där den lutherska statskyrkan för första gången benämndes som Svenska kyrkan i förhållande till "främmande trossamfund". Utifrån detta kritiserar Jarlert den forskning som hävdar att den ökade pluralismen i första hand bidrog till sekularisering och ett försvagande av den religiösa kulturen, när man snarare kan tyda en strävan i att stärka de kyrkliga sederna i de nya industrisamhällena. Här framträder en slags maktkamp mellan olika former av kristendom, där alla kämpar om tolkningsföreträdet.¹⁰

1.4.2 Djävulskampanjen

Diskussionen kring sekulariseringsteorin kan även relateras till Sven Thidevalls diskussioner om kampen om samhällsreligionen och hur den kom till uttryck i *Dagens Nyheter* "Djävulskampanj" 1909. Begreppet samhällsreligion menar Thidevall hör hemma i en kontext av politisk kamp för samhällsförändring. Han diskuterar även nationalismens påverkan på religionen från flera olika infallsvinklar. En relevant aspekt för min undersökning är hur Thidevall uppmärksammar att nationalismen fick religiösa drag. Han menar att nationalstaten antingen kunde se den etablerade kristna kyrkan som en konkurrent i kampen om kontrollen av samhällsreligionen, men även som ett redskap i nationens religiösa tjänst.¹¹ Vidare innebar nationalismens framväxt att nationen ersatte kyrkan som föreställd gemenskap. Nationalismen tog följaktligen den plats som kyrkan tidigare haft över samhällets sammanhållande band. Den nationalistiska känslan skulle få medborgarna att känna sig delaktiga i något större, som inte bara innefattade den egna personen och den närmaste kretsen. För att stärka den

⁸ Alvunger (2006),s 21-36.

⁹ Alvunger (2006), s 21-36.

¹⁰ Alvunger (2006),s 21-36.

¹¹ Thidevall (2016),s 225, 228.

nationalistiska känslan var berättelser viktiga, vilket synliggör en viktig förändring i kristendoms-kunskapsämnet, eftersom man under 1880-talet började betona berättelsernas kraft i undervisningen allt mer.¹²

2 Metod och Material

2.1 Metod och tillvägagångssätt

Metoden som denna undersökning bygger på är en kvalitativ textanalys, som enligt Pernilla Hultén m.fl. syftar till att ta fram det väsentliga innehållet i en text genom aktiv läsning av texten. Textanalys är en metod för att samla in, analysera och kategorisera information av framförallt primärkällor. Detta kommer till uttryck i denna undersökning genom att jag utifrån tidigare forskning analyserar ett källmaterial, *Svensk Läraretidning*. Jens Rennstam och David Wästerfors menar att den textanalytiska metoden gör att läsaren kommer närmare texten och därvid kan se den ur flera perspektiv.¹³ Detta skapar även en djupare förståelse för textens innehåll och därmed ges en helhetsbild utifrån textens olika delar. Den kvalitativa textanalysen i denna undersökning kommer till uttryck genom analysen av likheter och skillnader. Vid en kvalitativ textanalys är tolkningen central. Detta betyder att utgångspunkten i denna textanalys till viss del är induktiv och att det teoretiska ramverket samt den tidigare forskningen används i tolkningsarbetet av empirin.¹⁴

Källmaterialet är mycket omfattande och utgörs av hundratals tidningssidor. Jag har funnit ett representativt urval för de aktuella tidsperioderna för att kunna besvara syftet och frågeställningarna på ett tillförlitligt sätt. Tack vare *Svensk Läraretidnings* goda register var det inga svårigheter att navigera sig fram till de artiklar som behandlade kristendomsundervisningen. Precis som Rennstam och Wästerfors poängterar, måste materialet läsas ett flertal gånger och därefter struktureras.¹⁵ Efter artikelurvalet skedde därför en översiktlig läsning följt av en mer noggrann läsning, där olika nyckelord och citat identifierades för att belysa innehållet, men även för att belägga tolkningarna av materialet. Vidare förutsätter undersökningens frågeställningar en kritisk granskning av materialet, men även en slags systematisering. Kategoriseringen/kodningen av materialet är ett nödvändigt steg för att man ska veta vad man ska söka efter i texten. Vidare menar Rennstam och Wästerfors att sorteringen/kodningen av materialet skapar ordning bland den insamlade empirin, genom att empirin sedan reduceras skapas koncentration och skärpa. Argumentationen som sedan förs kring tolkningarna av materialet menar Rennstam och Wästerfors skapar självständighet i förhållande till tidigare forskning.¹⁶ De nyckelord som framkom vid bearbetningen av texterna var följande; *kristendoms-kunskap, religionsundervisning, åskådlighet, konfessionell, icke-konfessionell, objektivitet, obligatoriskt, religionsfrihet, medborgerlig bildning, bibeln, evangelierna, kyrka och skola, katekes, utantilläsning, självverksamhet* och *berättelser*. Dessa användes sedan för att utkristallisera olika teman, som sedan bröts ner i tre konkurrerande grupperingar, vilka i det följande sammanfattar resultatet av undersökningens första fråga. De identifierade temana

¹² Thidevall (2016),s 226.

¹³ Rennstam & Wästerfors (2011),s 222-223.

¹⁴ Hultén m.fl. (2007), s 65-68.

¹⁵ Rennstam & Wästerfors (2011),s 222-223.

¹⁶ Rennstam & Wästerfors (2011),s 234-235.

kommer i sin tur att utgöra grunden för presentationen av resultatet i de andra undersökningsfrågorna.

2.2 Metoddiskussion

Genom att tolkningen är central kan den riskera texternas objektivitet, eftersom min egen förförståelse omedvetet kan påverka hur jag tolkar olika artiklar. Därmed ökar risken för att saker lyfts ur sina sammanhang. Detta försöker jag avhjälpa med hjälp av de citat som valts ut, vilket kan relateras till Rennstam och Wästerfors som skriver att de begrepp och perspektiv som forskaren är bekant med ofta får företräde framför andra. Alltså bör man vara medveten om att de bekanta begreppen ofta styr sorteringen, vilket därmed kan påverka undersökningens resultat.¹⁷ Det teoretiska ramverk som användes vid tolkningen av texterna gav mig möjlighet att studera folkskolan och dess kristendomsundervisning från ett nytt perspektiv och därigenom se den påstådda sekulariseringsprocessen med nya ögon. Genom kritiken mot sekulariseringsteorin gavs undersökningen ett mer uttalat konfliktperspektiv, eftersom synliggörandet av konkurrerande uppfattningar angående kristendomsundervisningens organisering i folkskolan skapade ett mer kritiskt förhållningssätt till den traditionella sekulariseringsteorin.

2.2.1 Validitet och Reliabilitet

Man brukar hävda att om en undersökning ska vara meningsfull krävs både hög validitet och reliabilitet. Det kan dock vara svårt att säkerhetsställa en hög reliabilitet i en kvalitativ studie, eftersom den grundar sig på tolkningar; det blir svårt för en annan forskare att komma fram till samma resultat.¹⁸

Validiteten i denna studie betraktas som förhållandevis hög. Valet av analysmetod samt de formulerade undersökningsfrågorna är lämpliga för att besvara syftet på bästa sätt. Utifrån detta är empirin relevant för undersökningens syfte och frågeställningar. Validiteten stärktes även under arbetes gång, eftersom jag vid ett antal tillfällen gjorde olika ändringar, då det i materialet framkom nya detaljer som hade avgörande betydelse för mina frågeställningar. Detta kan bäst exemplifieras med att fokus flyttades från att bara studera hur folkskollärarna diskuterade kristendomsundervisningen, till att studera om dessa diskussioner gav upphov till konkurrerande uppfattningar av kristendomen och hur dessa i så fall ska förstås i relation till sekulariseringsteorin. Reliabiliteten ses också som förhållandevis hög, eftersom uppsatsen ger tillförlitliga resultat i förhållande till det område som den berör. Generaliserbarheten i studien kan diskuteras, eftersom jag bara gick igenom en liten del av *Svensk Läraretidning* och inte studerade argumentationen från mindre radikala grupper Svenska folkskolans vänner. Utifrån detta skulle reliabiliteten ha varit högre om undersökningen hade omfattat fler tidningar, under en längre tid, från flera olika organisationer.¹⁹

2.3 Material

Källmaterialet utgörs alltså av SAF:s tidningsorgan *Svensk Läraretidning* under tidsperioderna 1882-1889 samt 1910-1919. *Svensk Läraretidning* beskrivs ofta som dåtidens främsta facklitteratur för folkskollärare. En av tidningens huvuduppgifter var att bejaka folkskolläraernas intressen samt, ekonomiska och sociala ställning i samhället. Utöver detta debatterades flitigt folkskolans undervisning och hur den skulle förbättras. Genom att

¹⁷ Rennstam & Wästerfors (2011),s 227-228.

¹⁸ Dimenäs (2007),s 231, 249-251, Eriksson – Barajas m.fl. (2013), s 103-106, Larsen (2009), s 40-42, 80-81.

¹⁹ Eriksson – Barajas m.fl. (2013),s 103-106, Larsen (2009), s 40-42, 80-81.

majoriteten av folkskollärarna var anslutna till SAF och dess officiella tidningsorgan, borde det vara möjligt att skapa en relativt tydlig bild över lärarkårens ställningstaganden vad gäller kristendomsundervisningen i folkskolan. Diskussionerna som förekommer i *Svensk Läraretidning* ger insikt i hur det såg ut på det område som i skolforskningen ibland benämns som realiseringsarenan, dvs. hur bestämmelser och reformer på den politiska arenan (formuleringsarenan) fungerade i den dagliga praktiken. Folkskollärare, folkskoleinspektörer, präster, läroverksrektorerna samt föreståndare för folkskoleseminarier ska således främst ses som redskap för den statliga tillsynen. För att besvara den tredje undersökningsfrågan har även 1919 års undervisningsplan studerats i originaltext. Vidare kan källmaterialet med historievetenskapliga termer beskrivas som berättande källor.

2.3 Källkritiska överväganden

Trots att *Svensk Läraretidning* är ett gediget och innehållsrikt material, samt ger en tydlig bild av det aktuella läget i folkskolan, kan vissa invändningar riktas mot det som källmaterial. Man måste, som sagt, vara medveten om att den inte är uttömmande och att frågorna kring religionsundervisningen också dryftades i andra fora. *Svensk Läraretidning* är därmed inte representativ för alla folkskollärare, vilket framförallt synliggörs genom bildandet av det konservativa Svenska Folkskolans Vänner, SFV, 1883. Eftersom jag har gjort ett urval bland alla årgångar av *Svensk Läraretidning* och valt att utelämna andra forum där liknande debatter förekom, kan undersökningen inte göra anspråk på att ge en heltäckande bild av debatten om kristendomsundervisningen i folkskolan. Det är även viktigt att reflektera över materialets tendens. Syftet med tidningar är ju att skapa opinion och därmed påverka läsaren. De olika artiklarna är subjektiva, genom att de är fyllda med författarens egna åsikter. Samtidigt är tendensen i denna undersökning viktig, eftersom man får inblick i hur argumentationen kring kristendomsämnet såg ut i olika kontexter och förändrades över tid.

3 Bakgrund och tidigare forskning

Förestående del är en kombination av en historisk bakgrund och tidigare forskning. Tidigare forskning utgör en viktig del av bakgrunden genom den debatt som fördes kring folkskolan och kristendomsundervisningen. Avsnittets stora omfång, i förhållande till undersökningen, beror på att samhället under dessa tidsperioder var komplext och förändrades mycket, vilket kräver en lite utförligare förklaring av den kontext som folkskolan uppkom och verkade i. Dessutom behandlar studien flera stora forskningsområden – t.ex. sekulariseringen, folkskolans framväxt, reformpedagogiken samt kristendomens och kristendomsundervisningens förändring i slutet av 1800-talet – vilket kräver en uttömmande redogörelse av tidigare forskning.

Angående tidigare forskning på området kristendomens roll i folkskolan har ett antal studier gjorts, framförallt knutet till folkskolans sekularisering och hur utvecklingen från kristendomskunskap till religionskunskap skedde. Dock är det ingen studie som uttryckligen handlat om debatten i *Svensk Läraretidning* utifrån ett uttalat konfliktperspektiv. I detta avsnitt kommer tidigare forskning att presenteras, det vill säga både den som gjorts i anslutning till folkskolans framväxt, för att sedan avgränsas till debatten om kristendomsundervisningen och den som berör *Svensk Läraretidning* utifrån ett sekulariseringsperspektiv. Även forskning som gjorts i anslutning till reformpedagogik kommer att presenteras, eftersom denna lade grunden till mycket av de nya tankarna kring kristendomsämnet och undervisning överlag.

3.1 Lärarföreningarna och deras tidningsverksamhet

Som ett resultat av lärarnas påbörjade professionaliseringsprocess blev lärarföreningar allt vanligare under andra halvan av 1800-talet. I augusti 1880 samlades ombud från nästan 100 lokalföreningar för att gemensamt skriva stadgarna för den nybildade riksorganisationen Sveriges Allmänna Folkskolläraryörening, SAF. Grundtanken var att arbeta för att stärka folkskolans och folkskolläraernas sociala, ekonomiska och pedagogiska ställning. SAF skulle dock inte förknippas med några religiösa eller politiska ställningstaganden, utan skulle ha folkskolans och lärarkårens bästa för ögonen.²⁰

SAF expanderade snabbt, vilket ledde till ett ökat behov av ett eget tidningsorgan. Detta resulterade i att det första numret av *Svensk Läraretidning* utkom i december 1881. Därefter gav tidningen ut veckovis fram till namnbytet 1933. Tidningen blev omåttligt populär och antalet tryckta upplagor ökade kontinuerligt. Kring sekelskiftet 1900 trycktes nästan 3300 exemplar av varje upplaga. SAF blev ganska omgående det ledande språkröret för lärarkåren och flera centrala personer inom föreningen hade börjat ifrågasätta kristendomens plats i folkskolan. Detta väckte oro hos en del personer inom lärarkåren vilket resulterade i att föreningen Svenska Folkskolans Vänner – SFV – bildades hösten 1883. I samband med det årliga folkskolläarmötet i Uppsala 1883 samlades ca 150 folkskollärare och lärarinnor för att gemensamt starta en förening med uttalat kristen konfessionell grund. Tanken var att tillsammans arbeta för att den svenska kyrkans kristendomstro skulle genomsyra all undervisning och uppfostran i folkskolan, men också i samhället och i hemmen.²¹ Det bör

²⁰ Sörensen (1942) *Svenska Folkskolans historia III 1860-1900*, s 336.

²¹ Sörensen (1942),s 328-341.

dock tilläggas att även SFV argumenterade för en förändring av kristendomsundervisningen, dock ansåg man att en ny lärobok i katekes var det enda som behövdes av förnyelse.

3.2 Förklaringar till folkskolans framväxt

Folkskolans framväxt har i forskningen analyserats och förklarats på olika sätt. Johannes Westberg hävdar att skolväsendets framväxt i mindre utsträckning ska förstås som en fråga om samhällets behov, sociala disciplinering, framväxande nationalstater eller en kamp mellan olika sociala grupper, utan snarare resultatet av en mängd olika processer som hör till såväl det agrara som det industriella samhället.²² Lars Pettersson avvisar de flesta traditionella teorierna om folkskolans framväxt, t.ex. om att folkundervisningens framväxt kan ses som ett sätt att förbereda folket för dess medborgerliga plikter och att undervisningen var ett led i att skapa en homogen befolkning utan klassmotsättningar.²³ Följaktligen menar han att det är svårt att förena tankarna och debatten om att folkskolan växte fram som ett centraliserat och nationellt utbildningssystem, då folkskolan inte blev statlig utan kom att ligga under församlingarnas ledning.²⁴ Pettersson konstaterar liksom, historikern och politikern Gunnar Richardsson, att folkskolan inte heller kom att leda till ett enande av Sveriges befolkning. Istället förstärktes den sociala differentieringen i samhället. Han avvisar även; hypotesen att folkskolan skapades för att utbilda människorna efter arbetsmarknadens behov innehållet i undervisningen var inte lika viktigt som disciplinen och ordningen.²⁵ Pettersson anser att folkskolans framväxt kan ses som en sorts fattigvårdsreform. När lönearbete blev försörjningsformen för de egendomslösa behövde man en förvaring av barnen när föräldrarna arbetade. Dessutom skulle barnen fostras in i lönearbetsnormer och disciplin. Detta bidrog även till att skapa en foglig arbetarklass.²⁶

Även Gunnar Richardsson har undersökt olika förklaringar till folkskolans framväxt. Han hävdar att syftet med undervisningen i folkskolan var att öka barnens nationella medvetenhet samt medborgarsvar.²⁷ Richardsson och Pettersson kommer fram till olika slutsatser, men ingen av dessa behöver egentligen vara felaktig, eftersom de fokuserar på olika tidsperioder i folkskolans historia. Antagligen förändrades folkskolan på många sätt, t.ex. från en fattigskola mot en medborgarskola, under de 40 år som skiljer mellan folkskolestadgans införande 1842²⁸ och Richardssons undersökningsperiod. Under denna tidsperiod gick folkskolan mot en tydligare enhetlighet. Huvudsyftet var att utbilda barnen till kristna nationella samhällsmedborgare. Richardsson hävdar, precis som Westberg, att man bör se hur

²² Westberg (2014) *Att bygga ett skolväsende*, s 18.

²³ Pettersson (1992), *Frihet, jämlikhet, egendom och Bentham: utvecklingslinjer i svensk folkskoleundervisning mellan feodalism och kapitalism 1809-1860* s159.

²⁴ Pettersson (1992), s 313-314.

²⁵ Pettersson (1992), s 311.

²⁶ Pettersson (1992), s 313-314.

²⁷ Richardsson (1963), *Kultur och klasskamp*, s 74-78.

²⁸ Edgren (2011), *Menige mans humaniora*, s 120-122: Folkskolestadgan innebar följande: att varje socken skulle ha en fast skola för barn i åldrarna 9-14år samt att folkskolans lärare skulle vara seminarieutbildade. Varje socken måste ha en skolstyrelse med kyrkoherden som ordförande. Socknarna skulle även tillhandahålla och underhålla skollokalerna. Folkskolans kurser skulle omfatta läsning, räkning, skrivning, kristendomskunskap och biblisk historia, geografi, naturkunskap, gymnastik och sång. Ibland utgjorde kateketsdrillens frågor och svar den enda undervisningsmetoden. Det var högt uppställda mål som var svåra att förverkliga, speciellt när det gällde de olika ämnena. Därför menade man att det var tillräckligt om de fattigaste barnen undervisades i kristendomskunskap och läsning.

folkskolans framväxt påverkades av en rad samverkande faktorer, det vill säga en kombination av förändrade samhällsförhållanden och ideologiska förskjutningar.²⁹

Dessa ideologiska förskjutningar och förändrade samhällsförhållanden kan även sägas vara en viktig del i Sveriges demokratisering. Liberalismen, som kom att växa sig allt starkare under 1800-talet och i början av 1900-talet, argumenterade kraftigt för en ökad och bättre folkbildning. Det tog sig i uttryck i idéerna om en bottenskola för alla samhällsskikt där den medborgerliga utbildningen skulle utgöra grunden. Det var även liberaler som började framföra en allt starkare kritik mot kyrkans konfessionella inflytande över folkskolan. Till skillnad från liberalerna, ansåg de konservativa att folkskolan var till för de lägre stående samhällsskikten och därför skulle karaktäriseras av en konfessionell kristen uppfostran.³⁰ Under 1880-talet började även arbetarklassen att organisera sig och bildade 1889 det socialdemokratiska arbetarpartiet, som i början av 1900-talet flitigt engagerade sig i folkskolefrågor. Dessa tre grupperingar blev i olika konstellationer betydelsefulla för den politiska debatten under min undersökningsperiod. Vid sekelskiftet 1900 klev det svenska samhället in i en tid av förändring som ett resultat av 1800-talets snabba utveckling. Tack vare den industriella revolutionen kom jordbruket att sysselsätta allt färre människor och industrin allt fler. Den växande industrin började bli i behov av arbetskraft med speciell kompetens, vilket gjorde att diskussionen om folkskolans innehåll blev central och emellanåt hätsk. Folkrörelsernas och väckelserörelsernas genombrott i slutet av 1800-talet kom även att påverka debatten om folkskolans innehåll och därmed främst skapa ett ifrågasättande av den konfessionella kristendomsundervisningen.³¹

3.3 Forskning som gjorts i anslutning till debatten om religionsundervisningen

Bernhard Salqvist, diskuterar i sin bok *Folkskolans kristendomsundervisning* debatten om religionsundervisningen ur ett långt tidsperspektiv, från 1842 års folkskolestadga fram till 1919 års undervisningsplan. Utifrån detta menar Salqvist att 1919 års undervisningsplan var resultatet av den långa debatt som pågått rörande religionsundervisningen sedan införandet av folkskolestadgan 1842.³² Salqvist menar att man redan vid tillkomsten av folkskolestadgan 1842 kunde tyda ett ökat krav på en medborgerlig utbildning, som i förlängningen kom att medföra inskränkningar på kristendomens tidigare dominerande ställning. Jacob Evertsson har ett helt annat perspektiv då han menar att tecken på en ökad medborgerlig utbildning synliggjordes först under 1860-talet i och med tillsättandet av folkskoleinspektionen samt med lärarnas ökade professionalisering.³³

Vidare betonar Salqvist vikten av att göra kristendomen levande i undervisningen, man skulle stäva efter att få in kristendomens betydelse i samhällslivet; därför blev frågan om kristendomens förhållande till den medborgerliga utbildningen central. Utifrån detta vidgar han diskussionen till att omfatta framförallt Torsten Rudenschölds och Fridtjuv Bergs idéer om hur kristendomsundervisningen på bästa sätt skulle reformeras för att svara mot barnens mottaglighet och behov. Rudenschöld och Berg betonade vikten av att göra undervisningen

²⁹ Richardsson (2010), *Det svenska skolväsendets historia*, s 53.

³⁰ Richardsson (1963), s 74-78.

³¹ Richardsson (1977), s 54.

³² Salqvist (1947), *Folkskolans kristendomsundervisning med särskild hänsyn till 1919 års undervisningsplan*, s 272-273.

³³ Salqvist (1947), s 28. Evertsson (2012) *Folkskoleinspektionen och moderniseringen av folkskolan i Sverige 1860-1910*.

åskådlig för att skapa intresse och självverksamhet hos barnen och framförallt för att undvika den själsdödande och abstrakta utanläsningen. Vidare riktades skarp kritik mot att lärarna sällan kom i kontakt med barnens erfarenhetsvärld, vilket ansågs vara en förutsättning för att skapa en bra kristendomsundervisning. Katekesundervisningen beskrevs av Rudenschöld som ”en blott inpluggad bokstavskunskap utan anda och liv”.³⁴ Även om Rudenschöld inte var kritisk till katekesen som sådan, ansåg han liksom Berg att de tre första stycken utan problem kunde tillfogas undervisningen, medan det fjärde och femte skapade stora problem i förhållande till religions- och samvetsfriheten. Om undervisningen däremot bestod av bibelundervisning kom lärarna mycket lättare i kontakt med elevernas känslövärld samtidigt som möjligheter skapades för att göra undervisningen mer åskådlig. Den åskådliga kunskapen måste föregå den begreppsmässiga. Rudenschöld hävdade: ”att giva barnen kunskap i kristendom är icke att lära dem definiera vad Gud är, vad synd är, vad tro är osv. Nej det är att lära dem kännande i bibelns skildrade personer och händelser”.³⁵

Under hela Salqvists undersökningsperiod var diskussionerna kring undervisningens konfessionella prägel mer eller mindre framträdande. Berg, som man utifrån övriga delar av hans argumentation kan tolka som sekularist, menade att undervisningen omöjligt kunde göras konfessionslös. Han ansåg att det var av yttersta vikt att folkskolan förmedlade den religion som förbands med det svenska folket. Kristendomsundervisningen behövdes följaktligen för att förstå de andra ämnena, enligt Bergs argumentation. Denna tanke hos Berg bär tydliga influenser av ett nationalistiskt betraktelsesätt.³⁶ Diskussionen om undervisningens konfessionella karaktär menar Salqvist, liksom Lennart Tegborg och Klas-Göran Algotsson, även födde frågor som kretsade kring religions- och samvetsfrihet och hurvida undervisningen skulle vara obligatoriskt eller inte. Salqvist menar att detta skapade spänningar vad gäller relationen mellan den moderna teologin och religionsundervisningens obligatorium, som tog sig i uttryck genom att vissa föräldrar inom statskyrkan inte sympatiserade med de moderna teologiska uppfattningarna och därför inte ville låta sina barn delta i religionsundervisningen.³⁷

Salqvist hävdar att argumenten under hela undersökningsperioden framförallt kretsade kring en dogmfri och religionshistorisk undervisning, där eleverna själva skulle få möjlighet att bestämma sin religiösa ståndpunkt, utan att påtvingas en förutbestämd livsåskådning. Detta synliggör, vilket även Anders Ekström diskuterar, åskådlighetens dubbelhet.³⁸ Eleverna ska disciplineras till att se det ”rätta”, samtidigt som de inte ska påtvingas något förutbestämt.³⁹ Trots den skrapa kritiken som riktades mot religionsundervisningen, ansåg majoriteten av folkskollärarna att den borde vara obligatorisk, eftersom den var viktig för identitetsskapandet. Detta talar emot en ökad sekularisering, snarare skedde en omformning av ämnet för att det skulle passa in i den nya tidsandan.⁴⁰ Under perioden 1880 fram till 1903 gjorde sig i huvudsak de pedagogiska kraven gällande. Efter 1903 och fram till 1919 dominerades debatten av kristendomsundervisningens samband med religionsfriheten,

³⁴ Salqvist (1947), s 42-47.

³⁵ Salqvist (1947), s 49.

³⁶ Salqvist (1947), s 101-108.

³⁷ Salqvist (1947), s 106, Tegborg (1969), *Folkskolans sekularisering 1895-1909*, s 306-307, Algotsson (1975) *Från katekestvång till religionsfrihet. Debatten om religionsundervisningen i skolan under 1900-talet*, s 79-81.

³⁸ Se referat till Ekström (2000) ”Konsten att se ett landskapspanorama” nedan.

³⁹ Ekström (2000), s 138-148.

⁴⁰ Salqvist (1947), s 132-134.

yrkandet på konfessionslös religionsundervisning samt det religiösa sanningskravets anspråk på undervisningen.⁴¹

I sin bok *Folkskolans sekularisering 1895-1909* diskuterar kyrkohistorikern Lennart Tegborg olika faktorer som bidrog till folkskolans administrativa avskiljande från statskyrkan. Tegborg lägger stor vikt vid det politiska förloppet, vilket gör att hans forskning intar ett institutionellt perspektiv. Han identifierar tre olika perioder av denna sekulariseringsprocess. Den första som inföll mellan åren 1895 och 1903, synliggör ytliga tendenser av vissa gruppers krav på förändring. Kyrkan hade vid denna tidpunkt ett enormt stort inflytande över folkskolan, både på riksnivå och på lokal nivå. Vid slutet av denna tidsperiod, när kritiken mot kyrkans inflytande vuxit sig allt starkare, väcktes även diskussionen om kristendomens roll i undervisningen på allvar. Diskussionerna kring kristendomsundervisningen synliggör olika krav på förändring. De frikyrkliga och de historiskt - kristna argumenterade för att katekesen skulle avvecklas, medan folkskollärarna med Fridtjuv Berg i spetsen hävdade att ämnet var av yttersta vikt för elevernas utveckling, men att det borde pedagogiseras och anpassas efter eleverna.⁴²

Intensifieringen av diskussionerna kring kristendomsundervisningen kan även sägas vara början på den andra perioden av sekulariseringsprocessen, 1904-1907, vilken Tegborg anser vara mycket mer radikal. Denna radikalitet framkommer framförallt genom att Fridtjuv Berg blev ecklesiastikminister 1905. Berg blev därmed den första folkskollärare i svensk historia som blev politiskt överhuvud över såväl kyrka som skola. Kyrkan önskade emellertid att folkskolan också fortsättningsvis skulle stå under kyrklig kontroll. Den tredje perioden av sekularisering, som Tegborg identifierar, infaller i slutet av 1907 och pågår fram till slutet av 1909. Under denna period debatterades flitigt i riksdagen vad gäller relationen mellan folkskolan och kyrkan. Perioden avslutas med att en proposition godkändes om att stadsfullmäktige skulle ta över det lokala ansvaret för folkskolorna i de större städerna. Detta hävdar Tegborg var första steget mot folkskolans administrativa lösgörande från kyrkan.⁴³

Även om Tegborg främst fokuserar på sekulariseringsprocessen, så lyfter han fram viktiga aspekter vad gäller kristendomens förändrade roll i folkskolan. Bland annat diskuteras pastor primarius Fredrik Fehrs tankar om att undervisningen borde bli mindre dogmatisk och mera religiös och etisk. Detta teologiska reformkrav kunde utan svårigheter, menar Tegborg, förenas med det från lärarhåll framburna kravet på en pedagogisk reform. Det fanns även de, framförallt från socialdemokratiskt håll, som argumenterade för att kristendomsundervisningen skulle slopas helt från folkskolans undervisning. Dock mötte detta förslag massivt motstånd bland folkskollärarna, vilket enligt Tegborg indikerar på att lärarna hade en klart positiv inställning till kristendomen, men att man från alla konkurrerande läger yrkade på kristendomsundervisningens förändring.⁴⁴

Slutligen menar Tegborg att det medborgerliga bildningsmomentet kom att förstärkas kring sekelskiftet 1900. Ämnen som geografi, historia och naturkunnsighet tillmättes en allt större betydelse. Detta inskränkte på kristendomens och katekesens tidigare så dominerande ställning. Utöver detta, började även kristendomsundervisningen, som Salqvist poängterar,

⁴¹ Salqvist (1947),s 274-280.

⁴² Tegborg (1969),s 14, 209-215.

⁴³ Tegborg (1969),s 306-307.

⁴⁴ Tegborg (1969),s 29.

debatteras ur ett perspektiv där religionsfriheten stod i fokus och att man borde undvika dogmerna för att istället betona det gemensamma. Vissa förespråkade att den obligatoriska religionsundervisningen skulle vara objektivt historisk och att den konfessionella skulle förläggas till den frivilliga konfirmationsundervisningen. De frikyrkliga menade att katekesen borde ersättas av bibelundervisning. Detta tillgodosåg kravet på att undervisningen främst skulle vara uppbygglig, samtidigt som religionsfrihetsaspekten garanterades.⁴⁵ Utifrån detta kan man därför se tydliga tendenser till olika konfessioner av kristendomen som alla gjorde anspråk på tolkningsföreträde.

I sin avhandling *Från katekestvång till religionsfrihet. Debatten om religionsundervisningen i skolan under 1900-talet*, tar statsvetaren Klas-Göran Algotsson upp debatten om religionsundervisningen. Till skillnad från Tegborgs institutionella perspektiv fokuserar Algotsson på sambandet mellan skola och religion utifrån debatten om förändringar av kristendomsämnet. Algotsson identifierar fem olika typer av religionsundervisning som figurerat i debatten.⁴⁶

Den första benämns som en statskyrklig konfessionell religionsundervisning med syfte att fostra eleverna in i den Lutherska läran. I denna typ av undervisning spelade katekesen en framträdande roll. Den evangeliska kristendomsundervisningen, som är den andra undervisningstypen, skulle vara en konkret historisk kristendomsundervisning och bygga på bibelns berättelser. Katekesen skulle inte vara dominerande, utan undervisningen skulle bestå av bibelundervisning anpassad efter eleverna. Denna undervisningsform ansågs vara förenlig med både statskyrkan och frikyrkosamfunden. Katekesen omfattade specifika statskyrkliga läror som frikyrkosamfunden inte kunde acceptera.⁴⁷

En kritisk kristendomsundervisning syftar till att den konfessionella dogmatiska undervisningen borde ersättas med en konfessionslös. Mildare uttryckt förespråkades en historisk religionsundervisning, men tillskillnad från i den evangeliska kristendomsundervisningen lades i denna undervisningstyp stor tilltro på vetenskapen, som skulle bestämma undervisningens inriktning. Egentligen behövde inte läroinnehållet förändras. Det var stoffet som borde behandlas på ett annat sätt. Berättelser om t.ex. uppståndelsen eller himmelfärden var förvisso viktiga, men skulle inte presenteras som historiska fakta, utan som myter och legender. Detta ansågs svara mot ett tänkt objektivitetskrav i undervisningen.⁴⁸

I den etiska kristendomsundervisningen, som till viss del förespråkades av Fehr, ansågs att man skulle mötas på halva vägen och vid urvalet av stoffet därför välja sådana berättelser som bägge parter kunde komma överens om. Detta bidrog till att man huvudsakligen skulle beröra berättelser ur bibeln med ett etiskt innehåll. Detta förfaringssätt bidrog till att konfessionen hölls intakt, men det var en uttunnad konfessionalitet, eftersom även bergspredikan talar om en Gud. Skillnaden gentemot den evangeliska kristendomsundervisningen är, förutom betoningen på etiken, att lade en stor tilltro på vetenskapen och det sunnda förnuftet.⁴⁹

⁴⁵ Tegborg (1969),s 209-213.

⁴⁶ Algotsson (1975),s 25.

⁴⁷ Algotsson (1975),s 29-30, 36-39.

⁴⁸ Algotsson (1975),s 63-64.

⁴⁹ Algotsson (1975),s 71-74.

Slutligen diskuterar Algotsson den neutrala religionsundervisningen, vilken förespråkar avskaffandet av den konfessionella undervisningen. Det starkaste argumentet för detta framkommer i antagandet; ”folkskolan måste kunna hysa alla barn oavsett vilket trossamfund de tillhörde”.⁵⁰ Statens monopolisering av lutherdomen riskerade medföra att andra konfessioner kränktes. Den ökade pluralismen resulterade i att det snart fanns lika många religioner som religiöst tänkande människor; därför var undervisningen tvungen att karaktäriseras av objektivitet. Skolan borde vara neutral dels i sin hållning till stoffet genom att den inte utgav en åskådning eller vissa i denna åskådning eller utsagor av densamma för sanna eller falska, och dels i stoffurvalet genom att skolan inte bestämde någon särskild riktning.⁵¹

Algotssons undervisningstyper kan relateras till Sven Thidevalls tidigare nämnda avhandling om ”Djävulsdebatten” i *Dagens Nyheter* 1909. Thidevall synliggör tre framträdande debattgrupperingar. Den första benämns som gammaltroende och kan liknas vid dogmatiker eller de som håller fast vid katekesen. Denna gruppering berörs inte närmare i denna undersökning, men det fanns många som fortfarande försvarade katekesens ställning i undervisningen. Ett exempel på detta var ju Svenska folkskolans vänner, som inte ville avskaffa katekesen i undervisningen, utan endast efterfrågade en ny lärobok i katekes. Den andra gruppen väljer Thidevall att kalla för kulturradikaler eller fritänkare. Dessa lade stor vikt vid rationalitet och vetenskaplighet. Kulturradikalerna riktade kritik mot dogmerna och menade att de var oförnuftiga och osunda. Thidevalls tredje grupp är de som benämns som nyteologer. Denna hade för avsikt att förnya teologin och anpassa den till det moderna samhället. Man erkände inte den motsatsställning som kulturradikalerna såg mellan fritt tänkande och kristen tro. Nyteologerna hävdade att ”den av förnuftet upplysta tanken kunde – och borde – samsas med sann kristendom.”⁵² Utifrån detta ansåg man att den historiskt - kritiska synen på bibeln var självklar, dess texter skulle undersökas med samma metoder som andra texter.⁵³

Jakob Evertsson har i en studie undersökt undervisningens utveckling i olika ämnen och stärkandet av lärarkåren genom att studera folkskoleinspektörers berättelser mellan åren 1861 och 1910.⁵⁴ Evertsson visar hur de medborgerliga ämnena tilltog under 1800-talets andra hälft och successivt trängde undan den tidigare konfessionella kristendomsundervisningen. Denna modernisering berodde, enligt Evertsson, framförallt på folkskoleinspektionens inrättande och lärarnas professionalisering. Precis som Tegborg visat, menar Evertsson att omkring 1910 så började kyrkans grepp om folkskolan på allvar att lossna. Anledningen var att samarbetet mellan folkskoleinspektörerna och folkskollärarna syftade till att stärka utbildningen och därmed också nationen samt de övriga medborgerliga värderingarna. Historia var ett av de viktigaste ämnena i stärkandet av en medborgarutbildning, vilken inspektörerna hade till uppgift att driva igenom hos skoldistriktet.⁵⁵

Ytterligare svårigheter vad gäller kyrkans inflytande över folkskolan menar Evertsson inträdde när ett mera differentierat samhälle krävde större utrymme för de medborgerliga

⁵⁰ Algotsson (1975), s 79-80.

⁵¹ Algotsson (1975), s 79-80.

⁵² Thidevall (2016), s 32.

⁵³ Thidevall (2016), s 30-32.

⁵⁴ Evertsson (2012) Folkskoleinspektionen och moderniseringen av folkskolan i Sverige 1860-1910.

⁵⁵ Evertsson (2012), s 630-639.

ämnena, vilket skedde på bekostnad av kristendomsämnet. Evertsson visar en intressant statistik vad gäller de medborgerliga ämnenas tilltagande och hur kristendomens dominans allt mer minskade. 1861 undervisades endast 13 % av eleverna i historia och geografi medan 88 % respektive 52 % undervisades i katekes och biblisk historia. 1886 undervisades 61 % av eleverna i historia och geografi medan 100 % undervisades i biblisk historia och 65 % undervisades i katekesen. Kyrkans grepp om folkskolan började lossna så till vida att katekesundervisningen var mer doktrinär medan biblisk historia i högre grad utgjorde en icke-konfessionell kristendoms kunskap och moralundervisning. I början av 1900-talet framkommer ännu en förändring, genom att katekesens systematiska uppställning ersattes av en historiskt berättande framställning. Detta kan relateras till det Evertsson skriver om hur den moraliska läroplanskoden⁵⁶ var dominerande inom folkskolan från 1842 tills slutet av 1800-talet, då den ersattes av en realistisk läroplanskod med en tydligare medborgerlig utbildning baserad på ett naturvetenskapligt bildningsideal.⁵⁷

3.4 Forskning som anknyter till den framväxande reformpedagogiken

Petra Rantatalo har i sitt arbete om skolresor ägnat ett avsnitt åt att behandla reformpedagogikens genombrott under slutet av 1800- och i början av 1900-talet.⁵⁸ Precis som Evertsson, ser Rantatalo folkskolläraernas organisering som en viktig brytpunkt vilken breddade den pedagogiska debatten och gav folkskollärarna ett ökat inflytande i folkskolans didaktiska utveckling. Hon menar att det vid sekelskiftet 1900 fanns en gemensam utgångspunkt i ett åskådningspedagogiskt förhållningssätt. Barnen skulle utifrån direkta iakttagelser jämföra och korrigera inlästa fakta mot de verkliga förhållandena.⁵⁹ Anders Ekström för ett liknande resonemang i sin artikel ”Konsten att se ett landskapspanorama”. Där skriver Ekström att ögat under 1800-talet började ses som ett allt mer eftertraktat pedagogiskt redskap för en ökad realism i undervisningen. Han betonar, liksom Rantatalo, vikten av att utnyttja naturen som moralisk resurs.⁶⁰

Precis som framkommer hos Evertsson menar Ekström och Rantatalo att folkskolans metodik långsamt började förändras under 1800-talet. Det växte fram en strävan efter åskådlighet och realism i undervisningen. Det resulterade bland annat i fler och bättre åskådningsmaterial i folkskolan, vilket bland annat kom till uttryck i form av illustrerade läroböcker, planscher, naturaliesamlingar osv.⁶¹ Reformpedagogiken i slutet av 1800-talet riktade därför kritik mot den traditionella, memorerande och formaliserade undervisning som förekom i folkskolan under stora delar av 1800-talet. Ett intressant perspektiv som tas upp av Rantatalos är den moderna rörlighetskulturens utveckling i Sverige kring sekelskiftet 1900. I första hand gäller detta den inhemska natur- och kulturturism som växte fram under sent 1800-tal och den parallella utvecklingen av friluftsliv som metod för att fostra ungdomar. Ytterligare ett perspektiv är 1800-talets nationaliseringsprocess, vilken Rantatalo relaterar till en kulturteoretisk diskussion om landskapet som arena. I detta sammanhang måste man också

⁵⁶ Evertsson (2012), s 630-639: Den moraliska läroplanskoden betonade Gud och fosterlandet och baserades på ett kyrkligt bildningsideal. Den syftade till att ingjuta en viss moral och lojalitet hos medborgarna. Detta passar bra ihop med ett av folkskolans tidiga syften; att skapa en foglig arbetsklass som på så sätt cementerade samhällsordningen.

⁵⁷ Evertsson(2012), s 630.

⁵⁸ Rantatalo (2004) Folkskolans skolreserörelse 1890-1940.

⁵⁹ Rantatalo (2004), s 11-15.

⁶⁰ Ekström (2000), s 138-148.

⁶¹ Rantatalo (2004), s 36.

lyfta fram nationalromantikens intåg och etablering, där det svenska landskapet och den svenska naturen höjs till skyarna.⁶²

Rantatalo lyfter även fram pedagogen och skoldebattören Anna Sandströms tankar om att folkskolans undervisning borde ha en mer humanistisk inriktning. Hon betonade vikten av att bredda undervisningen i historia, geografi och naturvetenskap. Hon ansåg att dessa ämnen var tillräckligt konkreta för att relateras till elevernas egen erfarenhetsvärld. Ämnena lämpade sig även för att göra undervisningen mer praktisk, åskådlig och nationell.⁶³ Detta kan relateras till de olika förståelserna av åskådningsbegreppet. Precis som Ekström, skriver Rantatalo att åsikterna kring begreppet åskådning och hur man på bästa sätt skulle presentera världen för eleverna skiftade beroende på vilka man frågade. Enligt Rantatalo kan man skönja två olika positioner. I den ena, vilken framförallt framfördes i de officiella normalplanerna för folkskolan, skulle åskådligheten tillgodogöras genom förevisandet av planscher i klassrummet. Den andra som företrädades av en mindre grupp folkskollärare, eftersträvades mer realism, åskådlighet och självverksamhet i undervisningen. Man ville göra undervisningen mer praktisk och utomhusförlagd, speciellt vad gällde ämnena geografi och naturlära. På detta sätt kunde undervisningen bli nationell, åskådlig, praktisk och verklighetsanknuten.⁶⁴

Vidare understryker Ekström dubbelheten i åskådningsbegreppet, d.v.s. att det var viktigt att lärarna lärde ut vad som var det rätta seendet, d.v.s. att lära eleverna att se det viktigaste och inhämta rätt sorts kunskaper. Eleverna leddes därmed in på en väg som redan var förutbestämd av någon annan. Rantatalo understryker även att man i allt högre utsträckning försökte integrera det pågående samhällslivet i undervisningen, vilket styrker hypotesen att man befann sig i en slags övergångsfas från en moralisk till en mer realistisk läroplanskod.⁶⁵

3.5 Forskning med anknytning till Svensk Läraretidning

I sin C-uppsats ”Striden om folkskolans sekularisering”, drar Emma Risberg slutsatsen att sambandet mellan folkskola och kyrka i början av 1900-talet var mycket omtvistat. Risberg har, liksom denna undersökning, använt sig av lärartidningar som källmaterial. Hon har gjort en jämförelse mellan *Svensk Läraretidning* och *Svenska folkskolans vän* och avgränsat sin undersökning till perioderna 1903 och 1909. Risberg menar att båda dessa lärartidningar visade ett stort missnöje mot lärarkårens bristande inflytande i folkskolans lokala administrativa organ, skolrådet. Denna missnöjdhet kom fram på olika sätt. Tidningarna kritiserar det prästerliga inflytandet i skolråden utifrån att de inte uppvisar intresse av att välja in folkskollärare i folkskolans lokala beslutsorgan. *Svensk Läraretidning* menar att detta är resultatet av skolrådets bristande kunskap om folkskolan. Överlag har *Svensk Läraretidning* en mer aggressiv kritik mot det kyrkliga inflytandet över folkskolan. Risberg menar att *Svensk Läraretidning* får en mer positiv attityd med beslutet att överlåta städernas folkskolor till stadsfullmäktige. Risbergs resultat kan på flera plan kopplas till Tegborgs forskning vad gäller folkskolans institutionella särskiljande från kyrkan. Tegborg påpekade att kraven om en sekularisering ökade under det första decenniet på 1900-talet. Här nämns de liberala folkskollärarna som den grupp som ville ha mer administrativt inflytande, vilket stämmer överens med Risbergs resultat. *Folkskolans Vän* önskade istället behålla den konfessionella

⁶² Rantatalo (2004),s 11-18.

⁶³ Rantatalo (2004), s 48-50.

⁶⁴ Rantatalo (2004), s 48-60.

⁶⁵ Rantatalo (2004), s 38, Ekström (2000),s 138-148.

kristendomsundervisningen liksom den omstridda katekesen. I kontrast till detta argumenterade *Svensk Läraretidning* för en neutral kristendomsundervisning utan katekesen, som ett resultat av samhällets behov. Denna slutsats är densamma som Algotsson kommer fram till i sin forskning gällande synen på kristendomsundervisningen i början av 1900-talet. Risberg påpekar även att de socialistiska grupperingarna önskade avveckla den konfessionella kristendomsundervisningen och att vissa av dessa till och med argumenterade för borttagandet av kristendomsämnet i folkskolan.⁶⁶

4.4 Sammanfattning av tidigare forskning

Det finns således viss forskning kring *Svensk Läraretidnings* syn på kyrka och utbildning, men ingen som tar spjörn i de frågor som föreligger i denna uppsats, d.v.s. med fokus på kristendomssynens utveckling i *Svensk Läraretidning* i slutet på 1800- och början på 1900-talet. Den tidigare forskningen tenderar att utgå från den traditionella uppfattningen om sekularisering som Alvunger beskriver. Samtidigt kan man urskilja nyanser, framförallt hos Thidevall, Algotsson och Evertsson, av den pluralism som Alvunger diskuterar och som därför indirekt problematiserar den traditionella sekulariseringsteorin. I uppsatsen ämnar jag att synliggöra olika konfessionaliteter av kristendomen och hur dessa stred om tolkningsföreträde för att få representera den nationella synen på kristendom. Jag ämnar ge ett alternativt perspektiv som avviker från den vedertagna uppfattningen om folkskolans sekularisering.

⁶⁶ Risberg (2007) Striden om folkskolans sekularisering, s 4-27.

4 Undersökning av Svensk Läraretidning

Resultatdelen inleds med den första frågeställningen för att synliggöra undersökningens identifierade teman och de konkurrerande grupperingarna, som stred om tolkningsföreträde för att få representera den nationella synen på kristendomen. Resultatet av undersökningen kommer därefter att presenteras i kronologisk ordning, med de identifierade temana som underrubriker. Jag börjar med att presentera argumentationen som anfördes 1882-1889, för att sedan avsluta med perioden 1910-1919.

4.1 Framträder konkurrerande nyanser och uppfattningar av kristendomen under de olika tidsperioderna?

Analysen av *Svensk Läraretidning* under perioderna 1882-1889 samt 1910-1919 resulterade i identifikationen av fyra olika teman; *en moderniserad katekesundervisning*, *berättelsens religion*, *en objektiv och konfessionslös undervisning* samt *en konfessionell undervisning*. Alla diskuterades mer eller mindre i de undersökta tidsperioderna och argumentationen förändrades över tid. Precis som framkommer hos Salqvist, är det tydligt att argumenten under 1880-talet främst hade pedagogisk karaktär, medan argumentationen under 1910-talet övergick till att ha en mer vetenskaplig prägel. Därtill diskuteras huruvida undervisningen skulle vara konfessionell eller ej i förhållande till religions- och samvetsfriheten.⁶⁷ Gemensamt för alla teman är att de alla handlar om att kristendomsundervisningen måste förändras för att passa in i det nya samhället. Dock framträder olika utgångspunkter för hur denna förändring borde se ut. Dessa kan sammanfattas i tre åsiktsläger. Den första grupperingen benämns med Algotssons term *en evangeliskt grundad kristendomsundervisning* och kan relateras till en konfessionell undervisning. Den andra grupperingen relateras framförallt till temat en objektiv och konfessionslös undervisning och kan därmed liknas vid Algotssons *neutrala religionsundervisning*. Den tredje grupperingen ligger mittemellan dessa på konfessionsskalan och benämns även den med Algotssons term *en etisk kristendomsundervisning*. Dessa grupperingar kan ses som olika ”kristendomer” i nationen och förenas med en önskan att kombinera kristendomsundervisningen med folkskolans ökade krav på en medborgerlig/nationell fostran.⁶⁸ Alla dessa grupperingar har influenser av varandra, men även av mina identifierade teman. Grupperingarna synliggör olika konfessionaliseringar av kristendomen och, vilken kristendom som ska reproduceras.

Detta faller väl ut med Evertssons slutsats om hur det skedde en förändring av synen på kristendomsundervisningens organisering i slutet av 1800-talet.⁶⁹ Följaktligen framställdes kristendomsundervisningen under båda de undersökta tidsperioderna som en självklar och viktig del av folkskolan, eftersom den underförstått beskrevs som en viktig del av identitetsformeringen, vilket kan exemplifieras med följande citat; ”skolan behöfver reformeras, men skolan och dess elever förfalskas om undervisningen i kristendom tas bort.”⁷⁰ Trots tanken om ökad sekularisering under de undersökta tidsperioderna kan man i *Svensk Läraretidning* tyda att kristendomen levde kvar under de olika tidsperioderna, men att den kom till uttryck i andra former, eftersom man i allt högre utsträckning började överge den undervisningstyp som Algotsson benämner som statskyrkligt konfessionell.⁷¹ Dock ska

⁶⁷ Salqvist (1947), s 274-316.

⁶⁸ Algotsson (1975), s 29-30, 36-39, 63-64, 71-74, 79-80.

⁶⁹ Evertsson (2012), s 630-650.

⁷⁰ *Svensk Läraretidning* (1882), nr. 38, s 280.

⁷¹ Algotsson (1975), 29-30.

tilläggas att denna syn levde kvar länge, eftersom det fanns många som försvarade katekesen t.ex. Svenska folkskolans vänner, vilka med Thidevalls term kan betecknas som gammaltroende.⁷² Att folkskollärarna strävade efter att omforma kristendomen synliggörs i följande formulering i *Svensk Läraretidning*; ”Religionsundervisningen bör läggas på utvecklingens, ej på dogmernas grundval.”⁷³

4.1.1 Undersökningens teman

Det första temat benämns; *en moderniserad katekesundervisning*. Här diskuteras katekesundervisningen ur ett pedagogiskt perspektiv. Detta tema var centralt under 1880-talet, eftersom man under denna tidsperiod egentligen inte var kritisk till katekesen som sådan, utan till undervisningsmetoderna. Detta bidrog till att man argumenterade för att göra katekesundervisning åskådlig, precis på samma sätt som ämnena historia, geografi och naturkunnighet skulle vara åskådliga. Detta kan exemplifieras med följande citat; ”åskådligheten borde även gälla för folkskolans viktigaste ämne: kristendomsundervisningen.”⁷⁴ Under den senare tidsperioden, d.v.s. 1910-1919 handlade det mer om att katekesen borde avskaffas från folkskolans undervisning. Det betonades att all undervisning som berörde kristendomsämnet överlag skulle göras mer åskådlig.

Det andra temat benämns; *Berättelsens religion*. Här kritiseras kristendomsundervisningen också utifrån pedagogiska aspekter, men här företrädesvis med moraliska företecken. Kristendomsundervisningen ansågs nämligen utöva ett skadligt inflytande på barnens moraliska utveckling. Här betonas även vikten av att levandegöra kristendomens personligheter för att göra kopplingen till elevernas erfarenhetsvärld lättare.⁷⁵ Undervisningen som utgick från dogmerna framställdes som ett skräckexempel på en undervisning som dödade all glädje och självverksamhet. Istället för en kateketisk dogmundervisning förespråkades att undervisningen borde ha en berättande karaktär med en mer historisk prägel och att bibeln borde utgöra grunden för undervisningen. Under de senare tidsperioderna betonades även vikten av levandegöra kristendomens personligheter för att föra kristendomen närmare elevernas erfarenhetsvärld; ”Kristendomen borde anta en mer historisk prägel som under lång tid har fått stå tillbaka till förmån för katekesundervisningen. Det är genom kristendomens historiska framställning som eleverna lättast kan skapa förståelse”.⁷⁶ I förlängningen skapar detta en undervisning som inte lägger för stort fokus på själva läran, utan mer på personligheterna, deras handlingar och konsekvenserna av dessa samt vad man ska och bör göra för att leva ett gott liv.

Det tredje temat benämns; *En objektiv och konfessionslös religionsundervisning*. Här diskuteras för- och nackdelar med en objektiv religionsundervisning, vilket exemplifieras genom följande; ”Det vore ett ideal om samhället kunde ge en sådan undervisning att man opartiskt och lidelsefritt framlade religionens historiska former och dess inverkan till gott och ont [...].⁷⁷ Synen på kristendomen har en tydlig rationalistisk prägel. Även i detta tema kan

⁷² Algotsson (1975), s 29-30, 37-39, 71-73, 79-80, Thidevall (2016), s 29-31.

⁷³ Svensk Läraretidning 1910, nr.27, s 594.

⁷⁴ Svensk Läraretidning (1882), nr. 49, s 396.

⁷⁵ Svensk Läraretidning (1882), nr. 30, s 237.

⁷⁶ Svensk Läraretidning (1912), nr 16, s 149.

⁷⁷ Svensk Läraretidning (1912), nr. 40, s 919.

man se tendenser till att undervisningen borde ha en berättande karaktär, dock med lite annorlunda utgångspunkter.

Tema nummer fyra, *en konfessionell undervisning*, kan i stor utsträckning relateras till den objektiva och konfessionslösa religionsundervisningen. Inom ramarna för detta tema diskuteras varför undervisningen borde fortsätta vara konfessionell, vilket kan exemplifieras med följande citat; ”en god religionsundervisning äro subjektiv och buren av lärarens personlighet.”⁷⁸ Inom dessa temans ramar diskuteras även undervisningens vetenskapliga prägel samt dess konfessionella prägel i förhållande till religions- och samvetsfrihet och huruvida den ska vara obligatorisk eller inte samt vad det kunde få för konsekvenser.⁷⁹

Dessa identifierade teman kommer, som sagt, i följande avsnitt att utgöra underrubriker för att tydliggöra hur argumentationen rörande kristendomens roll i folkskolan kom till uttryck. Utifrån dessa teman kommer det även att synliggöras vilken av de konkurrerande grupperingarna som intog en dominerande ställning i folkskolläraernas argumentation kring kristendomsundervisningen.

5 Svensk Läraretidning 1882 -1889

5.1 Vilka argument anfördes för kristendomens roll i undervisningen mellan 1882 och 1889? Hur ville man att undervisningen skulle utformas under dessa perioder?

5.1.1 En moderniserad katekesundervisning

Under denna tidsperiod har diskussionerna som sagt en tydlig pedagogisk karaktär, vilket även framträder tydligt i och med den stora fokuseringen på hur katekesundervisningen skulle göras mer åskådlig. Tydligt är även att kritiken egentligen inte riktades mot själva katekesen, utan mot undervisningsmetoderna. Man verkade anse att om undervisningsmetoderna moderniserades så skulle det inte vara några problem för eleverna att tillgodogöra sig katekesens dogmer.⁸⁰ Detta passar bra ihop med Salqvists beskrivning av Torsten Rudenschöld och hur denne önskade att reformera katekesundervisningen.⁸¹ Kritiken mot katekesens undervisningsmetoder synliggör även den evangeliskt grundade kristendomsundervisningens påverkan på lärarna. Denna förenades framförallt, förutom i kritiken mot katekesen, i undervisningens anpassning efter elevernas utvecklingsnivå, samt i undervisningens utgångspunkt från bibeln och evangelierna.

Återkommande var diskussionen om hur och varför katekesundervisningen borde göras mer åskådlig. Här framkommer två linjer. Den första belyser reformpedagogikens genomslag, vilken betonade vikten av att göra undervisningen åskådlig.⁸² Den andra synliggör att kristendomen måste anpassas efter det nya samhället, vilket medförde förväntningar på en mer medborgerlig bildning.⁸³ Undervisningen ansågs alltså karaktäriseras av torra begreppsförklaringar som barnen inte ansågs vara mottagliga för. En skribent menade, vad gäller sådana begreppsförklaringar, att; ”alla sådana är motbjudande, väcker olust och gör

⁷⁸ Svensk Läraretidning (1910), nr. 27, s 396.

⁷⁹ Svensk Läraretidning (1910), nr. 27, s 394-398.

⁸⁰ Svensk Läraretidning (1882), nr.49, s 397.

⁸¹ Salqvist (1947), s 42-47.

⁸² Rantatalo (2004),s 11-18.

⁸³ Evertsson (2012),s 350.

undervisningen tråkig och avskräckande.”⁸⁴ Den bristande åskådligheten i katekesundervisningen ansågs ofta bero på lärarnas oförmåga att levandegöra katekesens innehåll, vilket gjorde att katekesläsningen bedrevs som en själlös och mekanisk utanläsning som i förlängningen bara skapade förakt för kristendomen. Följaktligen var det av yttersta vikt att läraren upptäckte barnens kunskapsbegär och skapade en undervisning som väckte elevernas intresse och uppmärksamhet. Därför måste undervisningen gå från åskådning till begrepp och inte tvärtom, vilket oftast var fallet i folkskolan.⁸⁵

Det var framförallt den monotona utanläsningen i kombination med katekesen som kritiserades. Man ansåg att barnen inte hade nått den utvecklingsnivå där de kunde tillgodogöra sig det stoff som inlärdes med utanläsning. Lärarna ansåg att styckena i katekesen var alltför abstrakta och svårförståeliga. De kunde sällan relateras till elevernas egen erfarenhetsvärld. Att tvinga barnet att läsa dessa dogmer om och om igen, utan att de kunde relatera dem till något ansågs leda till ointresserade och omotiverade barn. Det skapade osjälvständiga och likgiltiga medborgare.⁸⁶ Syftet med kristendomsundervisningen ansågs vara att väcka vördnad för det gudomliga, vilket implicit synliggjorde den moraliska läroplanskodens genomslagskraft. Samtidigt framkommer ett spänningsförhållande mellan den moraliska- och realistiska läroplanskoden, eftersom kravet på en ökad medborgerlig bildning indirekt talar för en övergång mot en realistisk läroplanskod. Vidare menade man att vördnaden för kristendomen omöjligt kunde väckas om barnen ”i minnet tvingas inplugga kristendomens dogmer, hvilka de ej med sitt förstånd kunnat fatta”.⁸⁷

Utanläsningen påstods alltså driva barnen till tanklöshet, de lärde sig visserligen orden, men de förstod så gott som aldrig betydelsen och meningen i dem. Därför måste religionsundervisningen möta barnet i tilltalande, enkla och konkreta exempel som exempelvis evangelierna erbjöd. En undervisning som tog avstamp från evangelierna ansågs skapa lust och glädje hos barnet, som därmed tog till sig undervisningen på ett helt annat sätt.⁸⁸ I argumentationen kring katekesen och den dogmatiska undervisningen framträder att lärarna ansåg att kristendomen var en viktig del i identitetsskapandet, men att undervisningen måste omformas så att eleverna tog till sig den med glädje och lätthet. Bäst lämpade för detta var berättelser av olika slag. Och eftersom man ansåg berättelserna borde utgå från evangelierna, stärker det antagandet om att lärarna under 1880-talet förordade den evangeliskt grundade kristendomsundervisningen.

5.1.2 Berättelsens religion

Att undervisningen borde utgå från berättelser diskuterades ofta i förhållande till den monotona katekesundervisningen, vilken framställdes som ett skräckexempel på hur man skapade kristendomsfientliga medborgare. Därför menade man att undervisningen borde anta en mer berättande och historisk karaktär, samt utgå ifrån evangelierna. Det svarade bra mot religionsfriheten, eftersom evangelierna oftast accepterades av majoriteten. Samtidigt förefaller religionsfriheten endast ha innefattat vissa variationer av kristendomen och inte andra religiösa åskådningar, vilket gjorde att undervisningen ändå måste sägas ha en tydlig konfessionell prägel. Fokuseringen på evangelierna gjorde att lärarna argumenterade starkt för

⁸⁵ Svensk Läraretidning (1885), nr. 36, s 350.

⁸⁶ Svensk Läraretidning (1882), nr. 30, s 238.

⁸⁷ Svensk Läraretidning (1882), nr. 30, s, 239. Svensk Läraretidning (1884),s nr. 4, s 30.

⁸⁸ Svensk Läraretidning (1882), nr. 39, s 308.

att den bibliska historien inte skulle inträda efter, utan föregå den kateketiska undervisningen. Man ansåg att den bibliska historien utgjorde en viktig ”förrådskammare” till kommande katekesstudier.⁸⁹ Återigen syns att kritiken egentligen inte riktades mot själva katekesen, utan mot sättet den användes på. Det hävdades nämligen att undervisningen i biblisk historia gav eleverna det historiska stoff som krävdes för att förstå katekesens stycken. Man ansåg även att den bibliska historien lämpade sig väl för att undervisningen skulle utgå från berättelser, vilka man menade att eleverna lättare kunde förstå och på så sätt känna vördnad för kristendomen. Om de abstrakta begreppsdefinitionerna, istället för att präntas in i minnet genom utanläsning, vävdes in i konkreta berättelser ansåg man att begreppens betydelse blev mer självklara och lättförståeliga. Detta ansågs även lägga grunden för en mer levande undervisning, där barnen kunde sätta dessa begrepp i relation till något som var bekant i deras egen erfarenhetsvärld. Bejakandet av den berättande historiska undervisningen syns i följande formulering i *Svensk Läraretidning*; ”det är genom kristendomens historiska framställning som eleverna lättast kan skapa förståelse.”⁹⁰

Det som Algotsson benämner som evangeliskt grundad kristendomsundervisning intog alltså en dominerande ställning bland folkskollärarna under denna tidsperiod.⁹¹ Berättelserna blev därför indirekt en slags moderniserad katekesundervisning, eftersom dessa uppfyllde allt som man ansåg att metoderna kring katekesen inte lyckades med. Trots att man under hela denna tidsperiod argumenterade för att förändra katekesundervisningen till förmån för en mer berättade religion togs ingen hänsyn till detta på central nivå. Följden blev att katekesläsningen under denna tidsperiod i stort sett blev oförändrad. Den gammaltroende och statskyrkligt konfessionella undervisningsstrategin behöll alltså sitt grepp.⁹² Ett problem många lyfte fram i relation till detta, var att många människor inte hyste tilltro till en undervisning som enbart byggde på bibelns berättelser och sedliga föreskrifter. Dessa ansåg att; ”en rätt kristlig utbildning måste ovillkorligen uppbäras av och ansluta sig till en fast dogmatisk lärobyggnad.”⁹³ Samtidigt kan man i slutet av 1880-talet se vissa tendenser på att en historiskt präglad undervisning med hjälp av berättelser fick ett visst genomslag. Katekesen hade nämligen fått göra plats för den bibliska historien, vilket även faller väl ut med statistiken som Evertsson presenterar.⁹⁴ Fokuseringen på den bibliska historien och evangelierna styrker därför antagandet om att det var den evangeliskt grundade kristendomsundervisningen som förespråkades under denna tidsperiod.

5.1.3 En objektiv konfessionslös religionsundervisning kontra en konfessionell kristendomsundervisning.

Undervisningens konfessionalitet och objektiva prägel diskuterades ytterst sällan under den första undersökningsperioden, vilket kan bero på att influenserna av reformpedagogiken gjorde starkast intryck på lärarna under denna tidpunkt. Återigen styrker detta antagandet om att den evangeliskt grundade kristendomssynen var dominerande, eftersom den inte lade fokus på vetenskapen utan framförallt fokuserade på pedagogiska aspekter. Diskussionerna kretsar följaktligen inte kring rationalitet och vetenskap, som är karaktäristiskt för den senare

⁸⁹ Svensk Läraretidning (1882), nr 49, s 397.

⁹⁰ Svensk Läraretidning (1886), nr. 16, s 149. Svensk Läraretidning (1882), nr.30 s, 236-238, Svensk Läraretidning (1884), nr. 11, s 88-91.

⁹¹ Algotsson (1975),s 71-73.

⁹² Thidevall (2016),s 29, Algotsson (1975),s 30.

⁹³ Svensk Läraretidning (1884), nr. 51, s 651.

⁹⁴ Evertsson (2012),s 630-650.

undersökningsperioden.⁹⁵ Från vissa håll, framförallt från den framväxande socialdemokratin, ifrågasatte man dock religionsundervisningens ställning i skolan i allmänhet. Vad gäller uppfyllandet av religionsfriheten ansåg man att de som tillhörde främmande religioner borde få undervisa sina barn i hemmet. Dessa bestämmelser gällde dock inte infödda svenskar, eftersom dessa inte ansågs kunna övergå till en främmande trosbekännelse. Alltså sker här ett visst förnekande av religionsfriheten, eftersom den inte omfattade alla. Det belyser även en ovilja att undervisa om andra religioner. Den objektiva/neutrala synen på kristendomsundervisningen hamnade i periferin genom denna uppenbara ovilja.⁹⁶

5.2 Sammanfattning av delstudien 1882-1889.

De pedagogiska argumenten var som sagt de som hade störst genomslagskraft under denna tidsperiod. Detta kom framförallt till uttryck genom betoningen på undervisningens åskådlighet och att den måste anpassas efter elevernas förmåga och behov. Även katekesen diskuterades utifrån pedagogiska aspekter, det var sällan tal om att slopa den som undervisningsmaterial, utan det var undervisningsmetoderna kring katekesen som behövde förändras till att bli mer åskådliga och berättande. Ur detta kom förslaget på att den bibliska historien skulle föregå katekesen, eftersom denna ansågs kunna leva upp till både åskådlighet och skapandet av berättelser som eleverna kunde relatera till. Vidare talar argumentationen för att folkskollärarna förespråkade en evangeliskt grundad kristendomsundervisning. Under denna tidsperiod läggs inte heller så mycket vikt vid religionsfrihet och objektivitet, vilket skulle kunna förklaras av att det hitintills inte hade uppstått några stora problem kring detta i kristendomsundervisningen. Det var efter den så kallade Flädieaffären 1902, då en man tillhörande ett frikyrkosamfund vägrade skicka sina barn till folkskolan på grund av dess dogmatiska och konfessionella undervisning, som debatten kring religionsfrihet och objektivitet på allvar aktualiserades. Detta antagande styrks i den andra delundersökningen 1910-1919. 1880-talet karaktäriserades inte av så mycket pluralism, utan diskussionerna var relativt enhetliga ifråga om hur kristendomsundervisningen skulle moderniseras. I *Svensk Läraretidning* uttrycktes huvudsakligen en direkt eller indirekt en evangeliskt grundad kristendomsundervisning. Detta skulle komma att förändras till nästa undersökningsperiod. Denna modernisering är även tydligt framträdande under 1910-talet, men karaktäriseras då av en ökande pluralism och en intressekonflikt mellan de ovannämnda grupperingarna; de som förespråkade en objektiv undervisning, de som förespråkade en etisk undervisning och de som förespråkade en evangeliskt grundad undervisning.

6 Svensk Läraretidning 1910-1919

6.1 Vilka argument anfördes för kristendomens roll i undervisningen mellan 1910 och 1919? Hur ville man att undervisningen skulle utformas under dessa tidsperioder?

Precis som Salqvist betonar, har de pedagogiska argumenten under denna tidsperiod fått stå tillbaka för argument som i allt högre utsträckning riktas mot religionsfrihet och objektivitet.⁹⁷ Diskussionen har en mer rationalistisk och vetenskaplig prägel jämfört med föregående undersökningsperiod. Ännu en intressant aspekt som framträder tydligare under denna tidsperiod är att argumenten fick en ökad nationalistisk prägel; ofta betonades att man skulle synliggöra det gemensamma och vad som var viktigt för Sverige och dess befolkning. Även

⁹⁵ Salqvist (1947), s 274.

⁹⁶ Evertsson (2012), 612-620, *Svensk Läraretidning* (1883), nr. 12, s 78.

⁹⁷ Salqvist (1947), s 274.

om man under föregående period också diskuterade kravet på ökad medborgerlig bildning läggs mycket större vikt vid detta under denna tidsperiod. Mer framträdande var också tankarna om att folkskolan skulle förbereda eleverna bättre inför livet utanför skolan. Det framträder tydligt att folkskolan nu sågs som ett rum för att fostra medborgare. Nationalismen omskapade därmed religionen till att bli en nationell angelägenhet.⁹⁸

6.1.1 En moderniserad katekesundervisning

Under denna tidsperiod inriktades inte diskussionerna lika mycket kring katekesens undervisningsmetoder. Nu kretsade de kring avskaffandet av katekesen. Det betyder att temat en moderniserad katekesundervisning upptog förhållandevis lite utrymme. Dock framkommer att undervisningen överlag borde göras mer åskådlig och anpassas efter barnens utvecklingsnivå och behov. Nu ansåg man att det inte längre var tillräckligt med att visa bilder och planscher för att uppnå åskådlighet, som nu förefaller handla om att eleverna skulle ”se” och uppleva kristendomen i verkligheten. Därför betonades vikten av att kombinera berättelser om viktiga personer och deras betydelse för utvecklingen, med hur kristendomen kom till uttryck i det vardagliga livet. Det synliggörs genom följande formulering: ”undervisningens utgångspunkt borde vara naturen och människolivet”.⁹⁹ Detta talar för en mer etiskt betonad kristendomsundervisning, eftersom stort fokus lades på viktiga personligheter i kristendomen. Samtidigt kan en önskan om en mer praktisk undervisning även tala för en undervisning med en ökad vetenskaplig prägel, vilket talar både för en etisk och objektiv undervisning. Vidare passar synsättet om en praktisk undervisning i naturen väl ihop med Rantatalos antagande om att friluvsliv under 1900-talets början blev en metod för att fostra ungdomar.¹⁰⁰

6.1.2 Berättelsens religion

Undervisningen kritiserades även under denna period för att vara alltför abstrakt, vilket gjorde den otillgänglig för eleverna. Den skapade automater och inte barn.¹⁰¹ Man menade vidare att skolan tog bort barnens förmåga att tänka självständigt. Även under denna tidsperiod lades stor vikt vid att bejaka berättelsernas förmåga att skapa en god undervisning. Liksom under den förra tidperioden ansåg man att den bibliska historien borde ha en framträdande plats i undervisningen. Skillnader som framträder mellan de olika perioderna är en ökad argumentation för att undervisningen borde fokuseras kring etiken istället för evangelierna. Ännu en skillnad förefaller vara att man nu ville se en ännu tydligare historisk anknytning och att man i högre grad skulle ta hänsyn till vetenskapen, vilket återigen talar för en mer etisk och objektiv kristendomsundervisning.

Som framkom under föregående tema förefaller åskådningsbegreppet ha vidgats vad gäller definitionen. Under denna tidsperiod betonades vikten av att knyta an kristendomen till det vardagliga livet, men att denna anknytning fortfarande relaterades till de viktiga berättelserna. Förhoppningen var att det skulle göra kristendomen mindre abstrakt och avlägsen. Därför hävdade man, precis som under den tidigare tidsperioden, att det var viktigt att undervisningen gick från åskådlighet till begrepp och inte tvärtom. Trots att diskussionerna kring åskådligheten inte är lika framträdande som tidigare, framkommer en intressant diskussion om hur man egentligen ska kunna åskådliggöra något som inte syns? Häri läggs,

⁹⁸ Svensk Läraretidning (1910), nr.27, s 594-598.

⁹⁹ Svensk Läraretidning (1913), nr, 13, s 285, nr. 47, s 1054.

¹⁰⁰ Rantatalo (2004), 53-60.

¹⁰¹ Svensk Läraretidning (1910), nr. 27, s 594-598.

återigen, en stark betoning på att levandegöra stoffet och personligheterna. Eleverna måste följaktligen få ta del av den upplevda och levda religiösa verkligheten, både historiskt och på det sätt religionen kommer till uttryck i det vardagliga livet. Detta kan relateras till Rantatalo, som menar att det skedde en förändring i förståelsen av åskådningspedagogiken vid sekelskiftet 1900.¹⁰²

Stora delar av lärarkåren ansåg sedan tidigare att undervisningen borde utgå från evangelierna. Nu lade man istället allt mer fokus på etiken, vilket synliggör den etiska kristendomsundervisningens genomslagskraft. En större tilltro började tillmätas det mänskliga förnuftet och rationaliteten genom att man ville inkludera människor, deras idéer och handlingar på ett sätt i undervisningen som inte tidigare gjorts. Detta talar för en, med Thidevalls term, kulturradikal syn på undervisningen som kan förenas med den objektiva synen på kristendomsundervisningen.¹⁰³ Den historiska anknytningen blir även tydligare genom att man satte dessa personer och händelser i relation till historien. Ett sådant förfaringssätt ansågs kunna bevara kristendomens ställning, eftersom eleverna skulle få en klarare uppfattning av den betydelse som religiösa rörelser har haft i världsutvecklingen. Det kan även tolkas som att man ville att kristendomen skulle omfatta en nationalistisk tanke, vilket kan belysas med följande citat; ”Den betydelse någon i folkskolan vunnit kännedom om allmänna historien skulle ha för vårt folks historiska intresse och bildning kan inte överskattas.”¹⁰⁴ Att förlägga stora delar av kristendomsundervisningen till historieämnet var ett sätt att komma runt ämnets konfessionella karaktär. Överlag framförs, mycket starkare än under den förra tidsperioden, att kristendomsundervisningen borde ske i en historisk referensram.¹⁰⁵ Berättelserna var viktiga, oavsett den gruppering man tillhörde. De som förespråkade en evangeliskt grundad kristendomsundervisning ville att berättelserna skulle utgå från den bibliska historien och evangelierna, medan de som förespråkade en etisk önskade en undervisning som förenades kring etiken och de viktiga personerna, deras idéer och handlingar samt vad dessa betytt för den historiska utvecklingen. De som var inne på en mer objektiv linje ville följaktligen att berättelserna på ett ännu tydligare sätt relaterades till den historiska utvecklingen och därmed ge upphov till kritisk granskning. Vidare kan berättelsernas ökade genomslagskraft relateras till Thidevall som menar att dessa var ett uttryck för att förstärka den nationalistiska känslan.¹⁰⁶

6.1.3 En objektiv och konfessionslös undervisning kontra en konfessionell undervisning

Som sagt, så framträder konkurrerande syner på kristendomen under denna tidsperiod mycket tydligare än under den tidigare undersökningsperioden. Detta indikerar en strid om tolkningsföreträde vad gäller vilken kristendom som nationen skulle omfatta. Dessa konkurrerande läger lade alla stor vikt vid ovanstående presenterade teman; en moderniserad katekesundervisning, samt en berättande och historisk undervisning. Skillnaden dem emellan förefaller ha varit hur åskådligheten och berättelserna skulle användas för att skapa en gemensam kristendom. På ena sidan argumenterade man för en objektiv och icke-konfessionell undervisning, man strävade efter att skapa en medborgarreligion. På den andra sidan argumenterade man för en konfessionell undervisning och en strävan efter att skapa en

¹⁰² Rantatalo (2004), s 53-60.

¹⁰³ Thidevall (2016),s 30.

¹⁰⁴ Svensk Läraretidning (1914), nr. 6, s 104-107.

¹⁰⁵ Svensk Läraretidning (1915), nr. 16, s 296-297.

¹⁰⁶ Thidevall (2016),s 225-228.

medborgarkristendom. Denna syn på kristendomen kan liknas vid Algotssons evangeliska kristendomsundervisning. Mittemellan dessa läger kan den undervisningstyp vilken Algotsson benämner som etisk identifieras. Denna syn på kristendomen kunde både förenas med en konfessionell prägel i och med dess betoning på bergspredikan, men också med en icke-konfessionell prägel genom den etiska utgångspunkten och det allt mer uttalade vetenskapliga och rationalistiska betraktelsesättet.

Företrädare för den objektiva och icke-konfessionella undervisningen ansåg att kristendomsundervisningen var alltför abstrakt och dogmatisk. Utöver detta så var man kritisk till att de berättelser, hämtade ur gamla testamentet, som ofta karaktäriserade undervisningen ofta framställdes som bokstavlig sanning. Detta riskerade resultera i en religiös kris hos barnen, vilket kunde undvikas om kristendomsundervisningen antog en objektiv och historisk prägel. Precis som Thidevalls nyteologer, hävdade företrädarna för den objektiva undervisningen att bibelns texter skulle undersökas med samma metoder som andra texter.¹⁰⁷ En konfessionslös undervisning var därför den enda vägen att gå om man ville undvika att kränka medborgarnas samvete. Utifrån detta skulle undervisningens icke-konfessionella prägel uppnås genom en undervisning *om* religion och inte *i* religion. En undervisning *om* religion innebar en faktisk kunskapsöverföring och ett kartläggande av religiösa föreställningar. En undervisning *i* religion sökte inplantera en viss religiös tro hos eleverna. Den konfessionslösa undervisningen var enda sättet att rädda den obligatoriska religionsundervisningen från att hamna i konflikt med religionsfriheten. Trots förespråkandet av en konfessionslös undervisning ansåg man att huvudvikten i undervisningen skulle ligga på den kristna religionen. Värner Rydén, som var en av dem som förespråkade en objektiv historisk kristendomsundervisning, ansåg att en objektiv framställning skulle medverka till större förståelse och tolerans mot oliktankande. Det betonades att undervisningen skulle ta utgångspunkt från Jesus och Bergspredikan. I anslutning till denna skulle barnen erhålla en ”efter deras mottaglighet och behov avpassad bild av den kristna tros- och livsåskådningen.”¹⁰⁸ Här skulle man således undvika abstrakta och systematiserade utredningar. Den konfessionella undervisningen diskuterades även utifrån regeringsformen från 1809, vilken uttryckte; konungen bör ingens samvete tvinga eller tvinga låta.”¹⁰⁹ Genom denna kungörelse ansåg man att den dogmatiska sidan av kristendomen inte hörde hemma i folkskolan. Dogmerna att både bli bättre förstådda och objektivt behandlade i ett profant ämne, vilket blev ett sätt att komma runt den konfessionella kristendomsundervisningen som de oliktankande råkade utföra.¹¹⁰ Dock framkommer i materialet att de som förespråkade en objektiv kristendomsundervisning inte såg något uppenbart spänningsförhållande mellan fritt tänkande och kristen tro. Den kristna tron var snarare viktig i kombination med ett rationalistiskt betraktelsesätt.¹¹¹

Vidare ansåg man i *Svensk Läraretidning* att det var viktigt att behålla den obligatoriska kristendomsundervisningen, eftersom den förankrade kulturen och utgjorde en grund för mer profana ämnen.¹¹² Andra menade att sättet som den obligatoriska religionsundervisningen bedrevs på stred mot kravet på religionsfrihet, om den hade en konfessionell prägel. Man

¹⁰⁷ Thidevall (2016),s 32.

¹⁰⁸ Svensk Läraretidning (1918), nr 43, s 455.

¹⁰⁹ Svensk Läraretidning (1914), s 791.

¹¹⁰ Svensk Läraretidning (1915),nr 6, s 104-107.

¹¹¹ Thidevall (2016),s 31.

¹¹² Svensk Läraretidning (1913)nr. 13,s 285.

menade utifrån detta att undervisningen borde göras objektiv och konfessionslös, så att barnen undervisades om religion och inte i religion som nu var fallet. Detta kan exemplifieras med följande citat i *Svensk Läraretidning*;

”Göres kunskapsmeddeletelsen objektiv och bäres den av fördragsamhetens anda, så finnes i kristendomen ändå så oerhört mycket gemensamt för olika religiöst tänkande, att en så lagd undervisning, utan att förlora något i allvar och stadga eller i rent bildande betydelse, bör kunna tillfredsställa det stora flertalet av vårt folk, på samma gång den hos våra barn bör kunna grundlägga en djupare och sannare uppfattning av de religiösa och sedliga problemen.”¹¹³

Detta kan tolkas som en önskan att allt fler skulle inneslutas i den svenska ”vi – känslan”. Vidare skulle den objektiva framställningen medverka till skapandet av en fördragsamhet mot olikttänkande.

Företrädare för den konfessionella undervisningen menade att ämnet omöjligt kunde vara konfessionslöst på grund av dess subjektiva karaktär. Man menade att ju mer lärarens kristna personlighet och inre övertygelse satte prägel på undervisningen desto bättre uppfyllde den sitt syfte att fostra och dana en livsåskådning. Detta antagande, med en tydlig fostrans aspekt, går indirekt emot den alltjämt vedertagna önskan om att eleverna, utan påverkan, skulle bestämma sin egen ståndpunkt.¹¹⁴

Trots betoningen på ämnets konfessionalitet lade även dessa lärare stor vikt vid berättelserna och det historiska betraktelsesättet. Den evangeliskt grundade kristendomsundervisningen utgick ifrån bibliska historia grundad på evangelierna. Den etiska kristendomsundervisningen, som har en uttunnad konfessionell prägel, ville liksom företrädarna för en objektiv religionsundervisning att undervisningen skulle omfatta de etiska berättelserna i bibeln, t.ex. Bergspredikan samt utgå från de centrala personligheterna i kristendomen, t.ex. Jesus Kristus. Detta gör att man till viss del kan ifrågasätta den icke-konfessionella linjen hos objektivisterna. Vidare ansåg man att dogmerna skulle ställas i tidshistorisk belysning och behandlas i historieämnet, vilket man ansåg skulle minska dogmatismen. Fokuseringen på etiken medförde att undervisningen kunde fortsätta vara obligatorisk, eftersom man betonade det gemensamma och inte fäste uppmärksamheten mot dogmer. Dock bör man ställa sig frågan; om man undviker att blanda in konfessionella särmeningar, blir inte undervisningen indirekt neutral och objektiv? Och om undervisningen ska utgå från Bergspredikan vad händer då med konfessionen? Det finns alltså ett uppenbart spänningsförhållande här.¹¹⁵

Objektiviteten framställdes många gånger som ett ideal, men sågs av många som högst ouppnåelig i realiteten. Det kan exemplifieras med följande citat ur *Svensk Läraretidning*; ”Allt måste ju komma an på lärarens personlighet. Äger han en religiöst betonad livssyn, så måste hans framställning färgas av hans tro och hans undervisning få ett drag av rekommenderande, agiterande och övertygande karaktär.”¹¹⁶ Hur objektiva läroböckerna än var, så blev de i lärarens händer färgade av dennes förståelse och syn på kristendomen och andra religiösa traditioner. Den konfessionella undervisningen, som man i detta fall verkar se som oundviklig på grund av ämnets subjektiva karaktär, strider mot samvets- och religionsfriheten. Dock ansåg man att det inte behövde vara något problem och föranleda

¹¹³ Svensk Läraretidning (1915) nr. 6, s 104-107.

¹¹⁴ Svensk Läraretidning (1915), s 104-107, Salqvist (1947), s 274-316.

¹¹⁵ Svensk Läraretidning (1912) nr 40, s 919.

¹¹⁶ Svensk Läraretidning (1912) nr. 40, s 919.

någon kränkning av samvetsfriheten om undervisningen karaktäriserades av respekt för andras övertygelse och respekt inför gångna tiders religiösa uppfattningar. Det betydde dock inte att det var önskvärt att läraren gav undervisningen en objektiv prägel eller att läraren stod religiöst neutral eller likgiltig. Kristendomen skulle bära en personlig prägel. Den religiösa undervisningen ansågs bli alltför schematisk om inte eleverna kunde ställa frågorna; ”Vilken betydelse har religionen haft för individen och folket? Vad betyder den i en människas liv? Vem kan vid frågor som dessa vara opersonlig och objektiv?”¹¹⁷

6.2 Sammanfattning av delstudien 1910-1919.

Under 1910-talet var alltså den tidigare moderniseringstanken närvarande. Till skillnad från 1880-talet framträder dock en ökad intressekonflikt mellan olika sorters moderniseringar. Kristendomen var onekligen alltså en viktig del av folkskolans undervisning, men den karaktäriserades nu av en ökad pluralism som inte var lika framträdande under 1880-talet, vilket även Alvunger menar kännetecknar denna tidsperiod. Idealismen är tydligt framträdande. Oavsett om man förespråkade en konfessionell eller icke-konfessionell inriktning av kristendomen, verkade man anse att stora idéer i religionen kunde påverka människors handlande. Därför ansåg även de som förespråkade en mer objektiv linje att det var viktigt att tro på saker för att skapa lärdom. Åskådligheten ansågs även under denna tidsperiod vara en viktig källa till en bra kristendomsundervisning. Dock ansåg man att den nu borde göras mer praktisk, istället för att endast fokusera på bilder och berättelser. Man menade att berättelserna måste förankras i det vardagliga livet. Vidare framstod nu den nationella gemenskapen mycket tydligare.

Den evangeliskt grundade kristendomsundervisningen var fortfarande aktuell. Bibeln skulle utgöra grunden i undervisningen, som skulle utgå från evangelierna. Fokuseringen på bibeln gör dock att det fortfarande fanns en konfessionell prägel på undervisningen, även om den inte var lika uttalad som katekesens. Under 1910-talet fick den etiska synen på kristendomen även ett stort genomslag. Dock har denna ”kristendom” ett större vetenskapligt fokus, vilket även gör att den får en tunnare konfessionell prägel. Konfessionaliteten blir också mindre framträdande på grund av att fokus ligger på etiken, vilket minskar det dogmatiska inslaget. Denna syn på kristendomen skulle därför kunna benämnas som medborgarettisk. Den objektiva och icke-konfessionella synen på kristendomen hade fortfarande en positiv uppfattning på religionens påverkan. Det synliggör idealismens genomslagskraft, eftersom man tillmätte idéer och människors handlingar stort värde. Dock skulle undervisningen utgå från en lära *om* religion och inte lära *i* religion. Detta öppnade upp för en undervisning om andra religioner och inte bara kristendomen. Givetvis skulle kristendomen alltså vara grunden för den religiösa undervisningen. Synen på kristendomen kan därför benämnas som att man strävade efter att skapa en medborgarreligion. Dessa inriktningar av kristendomen tenderar att påverka varandra, vilket framkommer i 1919 års undervisningsplan där medborgarkristendomen segrade, men där det ändå fanns en tydlig önskan om både ett mer etiskt och objektivt förhållningssätt.

¹¹⁷ Svensk Läraretidning (1912), nr. 40, s 919.

6.3 Slutresultatet 1919 års undervisningsplan – vilken av de olika ”kristendomarna” fick tolkningsföreträde?

Målet med kristendomsundervisningen i 1919 års undervisningsplan formuleras som följande;

”Kristendomsundervisningen i folkskolan har till uppgift att på ett sätt, som kan främja lärjungarnas religiösa och sedliga utveckling, giva dem en efter deras mottaglighet och behov anpassad kunskap om kristendomens uppkomst, innehåll och utveckling.”¹¹⁸

Undervisningsplanens största bedrift var att den fullbordade katekesens avskaffande från folkskolan. Undervisningen skulle istället utgå från bibeln och Bergspredikan där Jesus skulle ses som ett nytt medborgarideal. Samtidigt skapade detta en viss motsättning i förhållande till undervisningsplanens påstådda icke-konfessionella prägel. Detta kommer till uttryck i att Bergspredikan, precis som Algotsson skriver, inte är helt konfessionslös eftersom den talar om en Gud.¹¹⁹ Vidare stämmer undervisningsplanens betoning på berättelser med en historisk karaktär bra överens med hur lärarna under 1910-talet argumenterade för en mer historisk anknytning i de viktiga berättelserna. Detta stärker antagandet om ett ökat krav på en medborgerlig och nationell bildning. Även åskådligheten intog en framträdande plats i 1919 års undervisningsplan. Skillnaden jämfört med 1880-talet förefaller vara att man nu önskade kombinera bilder och planscher med en ökad anknytning till elevernas liv och erfarenheter. Detta passar ihop med hur debatten kring åskådligheten bedrevs i *Svensk Läraretidning* under 1910-talet, något som också framkom i Rantatalos diskussion kring hur åskådningsbegreppet förändrades över tid och att det fick en allt tydligare nationell och medborgerlig prägel.¹²⁰

Vidare kan man utläsa att läraren skulle vara medveten om olika tolkningar och uppfattningar av kristendomen och utifrån detta undvika allt som kunde uppfattas som sårande och kränkande. Det gemensamma skulle betonas. Det fanns även en önskan om att skapa en förståelse för oliktankande. Tanken om att understryka det gemensamma och skapa en förståelse för oliktankande kan kopplas ihop med Algotssons etiska och objektiva/neutrala kristendomsundervisning. Dock anses även detta förfaringsätt skapa en viss problematik. Om undervisningen ständigt strävade efter att sudda ut dessa olikheter och bara se det gemensamma, skapades verkligen en förståelse för oliktankande? Objektiviteten och den icke-konfessionella prägel slår även igenom i följande formulering; ”Kristendomsundervisningen måste bedrivas sås att den inte kommer i strid med det nutida samhällets krav på tankefrihet för den enskilda individen.”¹²¹. Kravet på tankefrihet kan kopplas till Thidevalls nyteologer, vilka ligger nära företrädarna för en objektiv undervisning.¹²²

Utifrån detta kan man anta att det var den objektiva och konfessionslösa synen på kristendomen som dominerade, men utan att gå så långt som att bli helt konfessionslös. Vidare synliggörs den indirekta konfessionaliteten genom att kristendomen fortfarande skulle utgöra grunden i undervisningen. Kristendomen sågs, trots moderniseringen, som ett ideal att eftersträva. Därför kan man ana att 1919 års undervisningsplan hade för avsikt att skapa en medborgarkristendom, istället för en medborgarreligion. Detta antagande kan även styrkas med att det dröjde fram till 1962 innan ämnet bytte namn från kristendoms-kunskap till

¹¹⁸ Utbildningsplan 1919, s 19.

¹¹⁹ Algotsson (1975),s 89-91.

¹²⁰ Undervisningsplan 1919, s 29-31, Rantatalo (2004),s 11-18.

¹²¹ Undervisningsplan 1919, s 29-31.

¹²² Thidevall (2016),s 30.

religionskunskap och som därmed behäftades med en tydlig objektiv prägel och att det är först då, precis som Alvunger skriver, som vi bör tala om sekularisering.¹²³

7 Avslutande Diskussion

Syftet med denna undersökning var att jämföra *Svensk Läraretidnings* idéer och tankar om kristendomens roll i folkskolan under 1880- och 1910-talet. Till syftet formulerades tre frågeställningar som kommer att diskuteras i nedan i relation till mitt teoretiska ramverk samt utifrån tidigare forskning.

7.1 Framträder konkurrerande nyanser och uppfattningar av kristendomen under de olika tidsperioderna?

Av undersökningen har det framgått att olika synsätt på kristendomen stred om tolkningsföreträde om hur kristendomsundervisningen skulle organiseras för att passa det moderna samhällets syften. Tidigare hänvisade McLeod menade att det var en ökad tolerans som banade väg för en ökad pluralism, vilket förefaller stämma ganska bra med denna studies resultat. Samtidigt såg många lärare den ökade pluralismen som ett hot, vilket framförallt synliggjordes genom en önskan att betona det gemensamma.¹²⁴ Jag skulle utifrån Alvunger säga att det, framförallt under 1910-talet, förekom en pluralistisk konfessionalisering. Det framträder alltså en pluralism inom ramen för en konfessionalisering av ett kyrkligt system, vilket skapar en konkurrenssituation som ovanstående grupperingar indikerar på.¹²⁵

Denna konkurrens synliggjordes av grupperingarna; *en evangeliskt grundad kristendomsundervisning, en etisk kristendomsundervisning* samt *en objektiv religionsundervisning*. Med stöd av Algotsson och Alvunger kan jag också konstatera att det under perioden inte skedde någon sekularisering av kristendomsundervisningen, även om det finns vissa inslag av den traditionella sekulariseringsmodellen i källmaterialet. Detta kommer framförallt till uttryck genom att man strävade efter att ta avstånd från kyrkans normativa traditionsprincip och istället upphöja bibeln till tolkningsnorm. Inom den traditionella sekulariseringsteorin menar man att detta skulle ge upphov till den kristna religionens individualisering, pluralisering och fragmentering. Dock anser jag, precis som Alvunger, att detta inte behöver innebära sekularisering, utan snarare tolkar jag det som att det sker en omformning och omvärdering av religionens förhållande till samhället. Det framträder tydligt, precis som Alvunger skriver, att lärarna strävade efter att religionen skulle anpassas till det nya samhället och på så sätt fortsätta vara aktuell. Detta ger en indikation på hur viktig man ansåg att kristendomen faktiskt var för individens identitet, men också för nationen som helhet. Denna moderniseringstanke styrks även av mina identifierade teman, vilka vittnar om hur argumentationen kring kristendomsundervisningen förändrades över tid.¹²⁶

Under den första undersökningsperioden, 1882-1889, diskuterades temat *en moderniserad katekesundervisning* framförallt utifrån pedagogiska aspekter. Kritiken riktades framförallt mot katekesens undervisningsmetoder. Därför fick den så kallade utanläsningen utstå skarp kritik. Utifrån detta betonades att undervisningen borde göras mer åskådlig, genom förevisandet av planscher, samt att undervisningen skulle fokuseras kring berättelser istället

¹²³ Alvunger (2006),s 21-36, Algotsson (1975),s 71-73.

¹²⁴ Alvunger (2006),s21-36.

¹²⁵ Alvunger (2006), 21-36.

¹²⁶ Alvunger (2006),s 21-36.

för begrepp. Detta belyser, precis som Rantatalo och Ekström skriver, reformpedagogikens genomslag i undervisningen, där man strävade efter en ökad åskådlighet och realism. Detta kom framförallt till uttryck genom förevisandet av bibelplanscher för att på så sätt levandegöra undervisningen.¹²⁷

Temat *berättelsens religion* diskuterades utförligt under denna tidsperiod. Den skarpa kritiken mot katekesens undervisningsmetoder gjorde att man såg berättelserna som ett alternativ till den monotona katekesläsningen. Vidare hävdade man att undervisningen borde få en allt större historisk prägel och utgå från evangelierna. Den bibliska historien borde föregå katekesen, eftersom den bibliska historien ansågs fungera som en "förrådkammare" för de senare katekesstudierna. Detta faller väl ut med Evertssons statistik om hur det började ske en förändring av kristendomens organisation vid slutet av 1880-talet. Betoningen på undervisningens historiska prägel styrker, återigen, att reformpedagogiken hade en stor inverkan på lärarna, eftersom denna betonade vikten av att undervisningen borde fokuseras kring de profana ämnena som eleverna ansågs ha lättare att relatera till.¹²⁸ Argumentationen kring huruvida undervisningen skulle vara *objektiv* och *icke-konfessionell* eller *konfessionell* diskuterades ytterst sällan under den tidiga undersökningsperioden. Detta kan tolkas som att de reformpedagogiska idéerna gjorde starkast intryck på lärarna. Undersökningsperioden 1882-1889 indikerar därför på att det var Algotssons *evangeliskt grundade kristendomsundervisning* som dominerande bland folkskollärarna. De tillmätte bibeln och evangelierna stor betydelse, vilka lärarna ansåg skulle skapa mer åskådlighet i undervisningen, samtidigt som den anpassades efter elevernas utvecklingsnivå. Den evangeliskt grundade kristendomssynen synliggörs även genom att ytterst lite uppmärksamhet riktades mot vetenskapen och det rationella tänkandet. Tanken att bibeln skulle föregå katekesen kan tolkas som att denna kristendomssyn förespråkade en mindre konfessionell undervisning. Dock var, precis som Salqvist skriver, Fridtjuv Berg, som var en av företrädarna för denna syn, starkt emot en icke-konfessionell undervisning. Detta gör att man kan anta att den konfessionella prägel minskade genom åsidosättandet av dogmerna, men genom att undervisningen byggde på bibliska berättelser fanns det ändå en underliggande konfessionell prägel, eftersom man uttryckligen förespråkade en religion framför många andra. Alltså fanns ändå en viss dogmatik kvar. Den ensidiga fokuseringen på den evangeliskt grundade kristendomsundervisningen synliggör därför inte den pluralism som Alvunger diskuterar.¹²⁹

Alvungers pluralism blir däremot mer synlig under 1910-talet, då man kan se att den evangeliskt grundade kristendomsundervisningen mötte allt större konkurrens vad gäller kristendomsundervisningens organisering. Detta kan till viss del förklaras i relation till Tegborg som menar att den första sekulariseringsperioden inföll mellan 1895 och 1903, då man på allvar började kritisera kristendomsundervisningen.¹³⁰ Om man under föregående tidsperiod diskuterade undervisningsstrategier, lades under denna tidsperiod mer fokus på vad man skulle undervisa om. Detta synliggör, precis som Salqvist skriver, ett skifte från pedagogiskt grundade argument till mer vetenskapliga och rationella.¹³¹

¹²⁷ Rantatalo (2004), s 48-60, Ekström (2000),s 138-148.

¹²⁸ Evertsson (2012),s 612-620, Rantatalo (2004), s 48-60.

¹²⁹ Alvunger (2006),s 21-36.

¹³⁰ Tegborg (1969),s 209-213.

¹³¹ Salqvist (1947), s 101-108.

Temat *en moderniserad katekesundervisning* diskuterades inte alls lika uttömmande under denna undersökningsperiod. Istället för att kritisera katekesundervisningens metoder argumenterade lärarna för katekesens avskaffande från folkskolan. Åskådligheten å andra sidan ansågs fortfarande vara viktig, men istället för förevisandet av planscher borde den även fokuseras kring den "levda religionen". Detta faller väl ut med den förändring som kom att ske i förståelsen av åskådningsbegreppet som Ekström diskuterar.¹³² Vidare talar detta förfaringssätt för en mer etiskt betonad undervisning, vilken Algotsson menar i allt högre utsträckning förenade den historiska kristendomen med den samtida.¹³³ Även under denna undersökningsperiod ansåg man att undervisningen var alltför abstrakt. Därför diskuterades *berättelsens religions* utförligt. Liksom hos den tidigare undersökningsperioden ansågs berättelserna ge upphov till en god och intresseväckande undervisning. Skillnaden mellan tidsperioderna förefaller dock vara att man nu ville se en ännu starkare historisk anknytning genom en önskan om att förena kristendomen med historieämnet, samt att man i större utsträckning skulle ta hänsyn till vetenskapen. Istället för att undervisningen skulle ta sin utgångspunkt i evangelierna ville man nu fokusera på de etiska berättelserna i bibeln med fokus på Jesus och Bergspredikan. Tanken om att förena kristendomen med historieämnet bär även tydliga inslag av ett reformpedagogiskt och nationalistiskt betraktelsesätt och kan relateras till Rantatalos diskussion kring nationaliseringsprocessens framväxt.¹³⁴

Vidare ansågs de etiska berättelserna kunna appliceras på problem som alla människor, oavsett trostillhörighet, i samtiden funderade över. Detta talar indirekt för en mer rationell undervisning än vad som ter sig vara fallet i den evangeliskt grundade undervisningen som förespråkades under den tidiga undersökningsperioden. Den vetenskapliga betoningen, samt utgångspunkten i etiken gör att den konfessionella prägel tonas ner för att kunna förena undervisningen med kraven på religionsfrihet. Dock skapas ett problem i detta antagande i relation till Algotssons beskrivning av den etiska undervisningen. Han menar att denna fortfarande hade en konfessionell prägel i och med Bergspredikan som skulle vara utgångspunkten också talar om en Gud.¹³⁵ Därför styrks mitt antagande om att religionsfrihet endast gällde vissa variationer inom kristendomen och inte andra religiösa åskådningar.

Att argumentationen under min senare undersökningsperiod hade fått en allt starkare vetenskaplig prägel syns framförallt genom den ökade fokuseringen kring undervisningens objektivitet och konfessionella prägel. Förespråkarna för en icke-konfessionell undervisning ansåg att folkskolan borde meddela en undervisning *om* och inte *i* religion. Följaktligen skulle hänsyn också tas till andra religiösa åskådningar för att skapa en vidgad förståelse. Detta kan förstås som en önskan om en större objektivitet i undervisningen, vilket kan relateras till Thidevalls kulturradikaler, som betonade vikten av att tänka rationellt och vetenskapligt.¹³⁶ Trots att denna uppfattning fick ett allt större genomslag var majoriteten av lärarna i *Svensk Läraretidning* starkt emot denna objektivitet, eftersom man ansåg att den var oförenlig med religionsundervisningens subjektivitet. Oavsett om lärarna förespråkade en objektiv undervisning eller inte, ville man fortfarande att tyngdpunkten skulle ligga på kristendomen vilket implicit gav undervisningen en konfessionell prägel.

¹³² Ekström (2000),s 138-148.

¹³³ Algotsson (1975),s 71-74.

¹³⁴ Rantatalo (2004),s 48-50.

¹³⁵ Algotsson (1975),s 71-73.

¹³⁶ Thidevall (2016),s 29-31.

Utifrån detta kan man dra slutsatsen att ingen av dessa konkurrerande grupperingar strävade efter att slopa kristendomsundervisningen från folkskolan. Genom den uttryckliga önskan, hos alla grupperingar, om att undervisningen skulle fokuseras kring kristendomen, bör man istället se kristendomsundervisningens förändring i ljuset av Thidevalls diskussion kring hur nyteologerna strävade efter att förnya teologin och anpassa den till det moderna samhället.¹³⁷ Kort sagt förekom det, precis som Alvunger skriver, en slags maktkamp mellan olika konfessionaliteter av kristendomen.¹³⁸

7.2 Vilka argument anfördes för kristendomens roll i undervisningen under de olika tidsperioderna? Hur ville man att undervisningen skulle utformas under dessa tidsperioder? Vilka skillnader och likheter och skillnader framträder?

Under båda undersökningsperioderna underströk folkskollärarna vikten av att kristendomsämnet måste förändras. Under min tidiga undersökningsperiod ville man att undervisningen skulle fokuseras kring evangelierna och dess berättelser. Dessa ansågs göra katekesens dogmer mer lättförståeliga och därmed även bibringa eleverna den viktiga åskådligheten. Under den senare undersökningsperioden var det framförallt den etiska kristendomsundervisningen kombinerad med en allt mer objektiv syn på undervisningen som började göra sig gällande i folkskolläraernas argumentationer. Utifrån dessa konkurrerande syner framträder även olika uppfattningar framförallt vad gäller undervisningens åskådlighet och konfessionella prägel vilka kan härledas till kravet på en ökad medborgerlig bildning. Det ökade kravet på att kristendomen skulle vara en viktig del i den medborgerliga utbildningen, kan även ses som att kristendomsundervisningen utgjorde en betydande del i en begynnande demokratisk fostran. Vidare kan kravet på en ökad medborgerlig bildning belysas genom det spänningsförhållande som framkommer mellan den moraliska- och realistiska läroplanskoden, som Evertsson diskuterar. Man strävade efter att väcka vördnad för det gudomliga, samtidigt som kravet på en mer medborgerlig utbildning medförde krav på förändring, om kristendomen skulle leva kvar och vara fortsatt betydelsefull i det moderna samhället. Detta påvisar att det indirekt började framträda en brytpunkt mellan den tidigare dominerande moraliska läroplanskoden och den realistiska, eftersom man på olika sätt strävade efter att kristendomen, liksom de profana ämnena, skulle integreras i det pågående samhällslivet och inte endast behandlas som något avlägset. Samtidigt bör man se kristendomsundervisningen som en kombination av dessa läroplanskoder, då tanken om att föra kristendomen närmare samhällslivet även handlade om att väcka vördnad och ingjuta en viss moral hos eleverna.¹³⁹

Denna tanke synliggörs tydligt under 1910-talet. Då försökte man placera kristendomen i ett större spektra än bara det som rörde den pedagogiska delen av undervisningen. Det framträder allt tydligare tendenser på hur man försökte få kristendomen att passa in i det ökade kravet på en medborgerlig utbildning, där man istället för att endast ingjuta en viss moral även utbildade för samhällets nya behov. Skulle kristendomen i denna nya samhällskontext ha en chans att leva kvar var det en nödvändighet att den omformades, inte bara på det pedagogiska planet, utan även så att den passade nationen som tycks allt mer att ha kommit att karaktäriserats av mångfald.¹⁴⁰ Detta faller väl ut med Richardsson som hävdar att syftet med folkskolans undervisning var att öka barnens nationella medvetenhet samt medborgaransvar. Detta kan i

¹³⁷ Thidevall (2016),s 31, Algotsson (1975),s 79-80.

¹³⁸ Alvunger (2006),s 29-31.

¹³⁹ Salqvist (1947), 274-316, Evertsson (2012),s 630-639.

¹⁴⁰ Salqvist (1947),s 274-316, Alvunger (2006), s 21-36.

sin tur relateras till Alvungers antagande om att man kan se ett tydligt samspel mellan kristendomen och nationalismen, som kom till uttryck genom en önskan om att skapa en nationell kristendom som höll samman nationen.¹⁴¹ Denna önskan synliggjordes, vilket även Thidevall poängterar, framförallt genom betoningen på att undervisningen måste utgå från berättelser vars syfte var att skapa gemenskap, samt i en strävan efter att inkludera kristendomen i historieämnet. Det ansågs vara det viktigaste ämnet när det gällde att stärka fosterlandskärleken, men också genom den ökade betoningen på att göra kristendomen mer levande. Den etiska kristendomsundervisningen, som fick ett allt större genomslag under 1910-talet, bidrog också till denna nationella och medborgerliga fostran. Därför kan man, precis som Thidevall, konstatera att kyrkan sågs som ett viktigt redskap i nationens religiösa tjänst.¹⁴² Detta kan även relateras till både Tegborg och Evertssons slutsatser vilka hävdar att det medborgerliga bildningsidealet stärktes allt mer under 1900-talets början och att man därför började integrera delar av kristendomsämnet med profana ämnen som en del i en strävan efter att undvika dogmerna och istället betona det gemensamma. Även detta kan relateras till Thidevall som menar att kravet på den ökade medborgerliga utbildningen gjorde att medborgarna kände sig delaktiga i något större.¹⁴³

Kristendomens förhållande till det medborgerliga bildningsidealet kan också ställas i relation till kritiken mot hur definitionen av åskådningsbegreppet förändrades över tid. Under den tidigare tidsperioden där åskådlighet debatterades flitigt verkade folkskollärarna anse att bilder och berättelser skapade tillräckligt med åskådlighet, medan folkskollärarna i den senare tidsperioden i allt högre grad strävade efter att levandegöra religionen. Följaktligen ville man att eleverna skulle komma i kontakt med religionen i det vardagliga livet och inte bara i berättelserna, som fortfarande ansågs vara viktiga delar av åskådligheten. Genom att belysa den "levande" kristendomen menade man att den skulle bli mer tillgänglig för eleverna och inte endast något avlägset. Tanken om att levandegöra kristendomen, som fick en allt större genomslagskraft under 1910-talet, passar ihop med Rantatalo, som hävdar att det vid sekelskiftet 1900 fanns en gemensam utgångspunkt i ett åskådningspedagogiskt förhållningssätt. Barnen skulle utifrån direkta iakttagelser jämföra och korrigera inlästa fakta mot de verkliga förhållandena. Kristendomen skulle följaktligen levandegöras så att eleverna fick "se" den i det verkliga livet och inte bara läsa om den i någon abstrakt lärobok. Ekström har liknande synsätt i sin diskussion om att nyttja ögat som en resurs för att skapa mer realism i undervisningen. Detta antyder att undervisningen indirekt gick mot ökad objektivitet och rationalitet. Samtidigt anser jag, trots objektiviteten, att det fanns en underliggande önskan att fostra eleverna in i en viss moralsyn, oavsett vilken gruppering man företrädde. Detta bekräftas av Ekströms diskussion kring åskådningens dubbelhet.¹⁴⁴ Detta är även synligt i de styrdokument som vi har att förhålla oss till idag. Styrdokumentet hävdar att eleverna ska finna sin unika egenart, samtidigt som de uttryckligen avser att vägleda eleverna utifrån kristen etik och västerländskhumanism.¹⁴⁵

¹⁴¹ Richardsson (1963),s 74-78, Alvunger (2006),s 21-36.

¹⁴² Thidevall (2016), 225-228.

¹⁴³ Thidevall (2016),s 29-31, 225-228, Tegborg (1969),s 209-213, Evertsson (2012),s 630-650.

¹⁴⁴ Ekström (2000),s 138-148.

¹⁴⁵ Lgy 11, s 7.

7.3 Vilket genomslag fick lärarnas argumentation i 1919 års undervisningsplan?

Debatterna i *Svensk Läraretidning* indikerade att kristendomsämnets konfessionalitet var viktig och oundviklig. Samtidigt kan man se hur undervisningen utvecklades allt mer rationalistiskt och vetenskapligt, genom en uttrycklig önskan om att förena kristendomen med det på pågående samhällslivet. Även om 1919 års undervisningsplan stod för en uttunnad konfessionalitet, fanns den fortfarande kvar. Ett bevis på detta är att Bergspredikan skulle utgöra grunden för undervisningen i kristendom.¹⁴⁶

Utifrån denna studies resultat kan man ifrågasätta Risbergs antagande om att *Svensk Läraretidning* argumenterade för en neutral kristendom, utan katekes. Våra resultat är kompatibla vad gäller kritiken mot katekesen, men mina resultat lyfter fram att en stor del av lärarkåren ansåg att en objektiv/neutral kristendomsundervisning var omöjlig. Man ansåg att ämnet nödvändigtvis måste vara konfessionellt på grund av dess subjektiva karaktär, men att det ändå måste förnyas. Även om dessa lärare sade sig ha en neutral syn på kristendomen, vittnar deras argumentation om något annat, eftersom de avsåg att vägleda eleverna i en bestämd riktning. Följaktligen fanns ingen direkt önskan om sekularisering, snarare framträdde en vilja att omvärdera kristendomsämnet så att det kunde kombineras med nationell fostran. Det framkommer i undervisningsplanen 1919 genom etiken och berättelserna som avsågs skapa en sorts medborgarkristendom. Kristendomsämnets betydelse för den nationella identiteten bekräftas även genom att namnet kristendoms-kunskap behölls fram till 1962, då det fick namnet religionskunskap och därmed på ett mer objektivt sätt behandlade andra religioner i relation till kristendomen. Trots en ökad betoning på en icke-konfessionell undervisning vittnar detta om att undervisningen fortsatte att vara konfessionellt grundad med lite utrymme för andra religiösa åskådningar. Samma sak framkommer i folkskolläraernas ofta förekommande diskussion om kristendomen som den stora ledstjärnan för fostran och undervisning.¹⁴⁷ Det var således en objektiv, etisk och icke-konfessionell syn på kristendomen som fick tolkningsföreträde i den nya undervisningsplanen, men utan att gå så långt som att bli helt konfessionslös, vilket återigen synliggör kristendomens betydelse för den nationella gemenskapen.

7.4 Slutsats

Efter att studerat ett antal årgångar av *Svensk Läraretidning* är det uppenbart att den traditionella tanken om folkskolans sekularisering bör problematiseras. Istället för en tilltagande sekularisering anser jag, med stöd av Alvunger, att det framträder olika konkurrerande syner på kristendomen som alla stred om tolkningsföreträde. Tanken om folkskolans sekularisering bör istället beskrivas i termer av förändring av kristendomsundervisningens fokus, men utan att den tappade så mycket i värde och betydelse. Jag anser därför, utifrån Alvungers diskussion, att folkskollärarna framförallt strävade efter att omforma kristendomen efter det nya samhällets spelregler. Det finns liknande tendenser i dagens diskussion kring religionsundervisning d.v.s. om hur religionskunskapen ska anpassas efter det mångkulturella samhället. I och med att samhället är i ständig förändring kommer antagligen diskussionen om religionsundervisningens roll i skolan alltid att finnas, men se

¹⁴⁶ Salqvist (1947), s 274-319.

¹⁴⁷ Risberg (2007), s 25-27, *Svensk Läraretidning* (1918) nr. 12, s265.

olika ut utifrån rådande samhällskontext. Det är ett viktigt resultat av mina studier av *Svensk Läraretidning*.¹⁴⁸

7.4 Vidare forskning

Denna uppsats kan öppna upp för vidare forskning om hur 1919 års utbildningsplan egentligen realiserades i folkskolorna, samt hur lärarna förhöll sig till den ”nya” synen på kristendomen som vunnit tolkningsföreträde. Vidare kan man studera folkskoleinspektörernas uppfattning om kristendomsundervisningen efter att 1919 års undervisningsplan trädde i kraft.

¹⁴⁸ Alvunger (2007),s 29-31.

8 Sammanfattning

Syftet med denna undersökning är att jämföra *Svensk Läraretidnings* tankar och idéer om kristendomens roll i folkskolan under 1880-talet samt 1910-talet. Till syftet formulerades följande frågeställningar;

- Framträder konkurrerande nyanser och uppfattningar av kristendomen under de olika tidsperioderna?
- Vilka argument anfördes för kristendomens roll i undervisningen? Hur ville man att den skulle utformas under de olika perioderna? Vilka likheter och skillnader framträder?
- Hur förhöll sig 1919 års utbildningsplan till debatterna i *Svensk Läraretidning*?

Undersökningen behandlar *Svensk Läraretidning* från åren 1882-1889 samt 1910-1919. Materialet har granskats enligt en kvalitativ textanalys. Undersökningens teoretiska ramverk tar avstamp i Daniel Alvungers kritik mot den traditionella sekulariseringsteorin. Alvunger hävdar, i motsats till den traditionella sekulariseringsteorin, att kyrkor och trossamfund inte nödvändigtvis marginaliserades, utan att de kunde anpassa sig och på så sätt bevara och till och med stärka sin ställning. Utifrån detta har förestående undersökning därför för avsikt att problematisera tanken om folkskolans sekularisering.

I resultatdelen presenteras svaret på de olika frågeställningarna och dessa diskuteras sedan i den efterföljande diskussionsdelen i relation till studiens teoretiska ramverk samt tidigare forskning. Undersökningen resulterade i identifikationen av fyra teman. Det första temat *en moderniserad katekesundervisning* hade framförallt genomslag under 1880-talet och diskuterade katekesundervisningen utifrån pedagogiska aspekter. Detta kom till uttryck genom att undervisningen borde göras mer åskådlig och vara anpassad efter elevernas utvecklingsnivå. Under temat *Berättelsens religion* ansåg folkskollärarna att berättelser skulle dominera kristendomsundervisningen, inte abstrakta och svårförståeliga begrepp. Vidare ansåg lärarna att dessa berättelser skulle ha en historisk karaktär så att kristendomen lättare kunde sammanfogas med det allt mer betydelsefulla historieämnet. Det ansågs svara mot de ökade kraven på en medborgerlig utbildning. Diskussionerna som fördes kring *en objektiv och konfessionslös undervisning* handlade framförallt om för- och nackdelar med att göra undervisningen objektiv. Denna syn på kristendomsundervisningen fick ett stort genomslag under 1910-talet, då argumentationen fick en allt tydligare rationalistisk och vetenskaplig prägel. Företrädarna för det sista temat; *en konfessionell undervisning* hävdade istället att kristendomsundervisningen omöjligt kunde vara objektiv och konfessionslös på grund av ämnets subjektiva prägel. Ur dessa teman utkristalliserades tre konkurrerande grupperingar som stred om tolkningsföreträde för att få representera nationens kristendom. Den *evangeliskt grundade kristendomsundervisningen* kan sägas ha en tydlig konfessionell prägel, medan den *objektiva religionsundervisningen* förespråkade en icke-konfessionell undervisning. Mitten mellan dessa grupper finns den *etiska kristendomsundervisningen* som kunde inta både en konfessionell och icke-konfessionell prägel. Det framkommer tydligt, trots den ibland förekommande kritiken att kristendomsundervisningen var abstrakt och själsdödande, att folkskollärarna ansåg att det var ett viktigt identitetsskapande ämne. Därför strävade de efter att omforma det i förhållande till det nya samhällets spelregler.

9 Käll- och Litteraturförteckning

9.1 Tryckta källor

Svensk Läraretidning 1882-1883. STOCKHOLM. Svensk Läraretidnings Förlagsaktiebolag.

Svensk Läraretidning 1884-1885 STOCKHOLM. Svensk Läraretidnings Förlagsaktiebolag.

Svensk Läraretidning 1886-1887 STOCKHOLM. Svensk Läraretidnings Förlagsaktiebolag.

Svensk Läraretidning 1888-1889 STOCKHOLM. Svensk Läraretidnings Förlagsaktiebolag.

Svensk Läraretidning 1910 STOCKHOLM. Svensk Läraretidnings Förlagsaktiebolag.

Svensk Läraretidning 1911-1912 STOCKHOLM. Svensk Läraretidnings Förlagsaktiebolag.

Svensk Läraretidning 1913 STOCKHOLM. Svensk Läraretidnings Förlagsaktiebolag.

Svensk Läraretidning 1914 STOCKHOLM. Svensk Läraretidnings Förlagsaktiebolag.

Svensk Läraretidning 1915 STOCKHOLM. Svensk Läraretidnings Förlagsaktiebolag.

Svensk Läraretidning 1916 STOCKHOLM. Svensk Läraretidnings Förlagsaktiebolag.

Svensk Läraretidning 1917 STOCKHOLM. Svensk Läraretidnings Förlagsaktiebolag.

Svensk Läraretidning 1918 STOCKHOLM. Svensk Läraretidnings Förlagsaktiebolag.

Svensk Läraretidning 1919 STOCKHOLM. Svensk Läraretidnings Förlagsaktiebolag.

Utbildningsplan för rikets folkskolor den 31 oktober 1919. Digitaliserad av Göteborgsuniversitetets bibliotek.

9.2 Litteratur

Algotsson, Klas – Göran (1975) *Från katekestvång till religionsfrihet. Debatten om religionsundervisningen under 1900-talet*. Uppsala.

Alvunger, Daniel (2006) *Nytt vin i gamla läglar. Socialdemokratisk kyrkopolitik under perioden 1944-1973*. Göteborg: Församlingsförlaget.

Dimenäs, Jörgen (2007) *Lära till lärare: Att utveckla läraryrket, vetenskapligt förhållningssätt och vetenskaplig metodik*. Lund: Studentlitteratur.

Edgren, Henrik (2010) "Menige mans humaniora" i Larsson, Esbjörn & Westberg, Johannes (red.) *Utbildningens sociala och kulturella historia – meddelanden från den fjärde nordiska utbildningshistoriska konferensen*. Uppsala. Tillgänglig online <https://uu.diva-portal.org/smash/get/diva2:360875/FULLTEXT01.pdf>

Ekström, Anders (2000) "Konsten att se ett landskapspanorama" i Bergström, M, Ekström, A & Lundgren, F (red.) *Publika kulturer – att tilltala allmänheten 1700-1900*. Uppsala universitet.

Eriksson – Barajas, Katarina, Forsberg Christina, Wengström Yvonne (2013) *Systematiska litteraturstudier i utbildningsvetenskap. Vägledning vid examensbeten och vetenskapliga artiklar*. Stockholm: Natur & Kultur.

Evertsson, Jakob (2012) "Folkskoleinspektionen och moderniseringen av folkskolan i Sverige 1860-1910" i *Historisktidskrift* 132:4 •2012.

Hultén Pernilla, Hultman Jens, Eriksson Lars Torsten (2007) *Kritiskt tänkande*. Stockholm: Liber.

Larsen Ann-Kristin (2009) *Metod helt enkelt. En introduktion till samhällsvetenskaplig metod*. Malmö: Gleerups.

Läroplan, examensmål och gymnasiegemensamma ämnen för gymnasieskola 2011. Skolverket.

Petterson, Lars (1992) *Frihet, jämlikhet, egendom och Bentham: utvecklingslinjer i svensk folkskoleundervisning mellan feodalism och kapitalism 1809-1860*. Uppsala Universitet.

Rantatalo, Petra (2004), "Reformpedagogik, åskådningsprincipen och skolresemetoden" i *Utbildningshistoria – föreningen för svensk undervisningshistoria*. Uppsala. Tillgänglig online. http://www.tam-arkiv.se/share/proxy/alfresco-noauth/tam/content/workspace/SpacesStore/d106b6b0-1f61-48cc-9091-9143569ff76d/download/ASU_197.pdf

Rennstam Jens, Wästerfors David (2011) "Att analysera kvalitativt material" i Ahrne, G & Svensson, P (red.) *Handbok i kvalitativa metoder*. Stockholm: Liber.

Richardson, Gunnar (1963) *Kulturkamp och Klasskamp. Ideologiska och sociala motsättningar i svensk skol- och kulturpolitik under 1880- talet*. Göteborg: Akademiförlaget.

Richardson, Gunnar (1992) *Ett folk börjar skolan. Folkskolan 150 år 1842-1992*. Stockholm: Allmänna förlag.

Richardson, Gunnar (2010) *Det svenska skolväsendets historia*. Lund: Studentlitteratur.

Salqvist, Bernhard (1947) *Folkskolans kristendomsundervisning med särskild hänsyn till 1919 års undervisningsplan. Prästmötesavhandling*. Stockholm: Svenska kyrkans diakonistyrelses bokförlag.

Skolvärlden (2016) "Religionsundervisningen får hård kritik" Tillgänglig online: <http://skolvarlden.se/artiklar/lararen-om-kritiken-ofta-en-knepig-jargong>

Sörensen, Anna (1942) *Svenska folkskolans historia III 1860-1900*. Stockholm

Tegborg, Lennart (1969) *Folkskolans sekularisering 1896-1909: Upplösning av det administrativa sambandet mellan folkskola och kyrka i Sverige*. Uppsala. Tillgänglig online. www.tam-arkiv.se/share/proxy/alfresco-noauth/tam/content/workspace/SpacesStore/2bc92525-55e4-4a9c-88b6-eb4e96b7e9c3/download/ASU_122.pdf

Thidevall, Sven (2016) *Kampen om samhällsreligionen. Dagens Nyheters djävulskampanj 1909*. Skellefteå: Artos Academic.

Westberg, Johannes (2014) *Att bygga ett skolväsende- Folkskolans förutsättningar och framväxt 1840-1900*. Lund: Nordic Academic Press.

